

УДК: 821.163.41.09 Гиздавић Н.
37:929 Гиздавић Н.

Мр Маријана МАТОВИЋ

професор оријенталне
филологије, библиотекар
саветник Градске библиотеке
„Владислав Петковић Дис“, Чачак
matovicmarijana@gmail.com

НЕДЕЉКО П. ГИЗДАВИЋ, ПРОФЕСОР И ПИСАЦ¹

Природа је вечна, а ми смо појаве, које бивају и нестиају. Ако поспмајрамо појединца са фајалистичкој ледишја, видићемо, да се судбина итра са њиме, као ветар с ираменом мајле, а ако поспмајрамо са историској, онда видимо, да сваки појединац у друштву одира неку улоју, иа била она највећа или најмања.

(Недељко Гиздавић, *Српска Африкијада*, Београд, 1922)

АПСТРАКТ: *Између званичне историографије и интимне иерцейције појединца често је велики раскорак, нарочито ако се чувању и неовању сећања на знаменији део националне историје не посвећује довољно пажње. Данас је у Србији недоустиво мало познато да се дуж целе медитеранске обале северне Африке - у Тунису, Алжиру и Мароку (земљама арајској Мајреба), налазе 24 велика српска гробља из Првој светској раша, од којих су највећа у Тунису (у Бизерши и Мензел Бурџиби). О српској толоши, али и чојству и јунаштву неустрашивих „српских рајника од костију“, писао је неосредни сведок Недељко П. Гиздавић (1871-1949), данас пошво заборављени професор чачанске Гимназије и писац, активни учесник Великој раша који је српском народу у наслеђе оставио невелики књижевни ојус, али од изузетној документарно-историјској значаја. Посебну пажњу иривлачи његова монографија Српска Африкијада (Београд, 1922), аушентично сведочанство о иреласку српске војске иреко Албаније и њеном живошју у Бизерши 1915-1918. године. Са обзиром на разноврсност и данас актуелних тема, изузетно вредних за српску националну историографију, Гиздавићева књижевна дела свакако завређују темељно истраживање, анализу и критичку оцену. Недељков брај, архимандрит Виктор (Влајко) Гиздавић (1874-1952), завршио је београдску Бојословију, а замонашен је у манастиру Ситуденица. Био је познат и цењен старшина манастира Вујан, Љубосиња, Срепње кабларско, Жича и Ситуденица. Овај рад само је део пројекта посвећеној породици Гиздавић који је зајочет 2015. године, а објављује се поводом 100-годишњице завршетка Великој раша (1918-2018).*

КЉУЧНЕ РЕЧИ: *Недељко П. Гиздавић, архимандрит Виктор Гиздавић, Гимназија у Чачку, Први светски рај, српска толоша, Тунис, Бизерша, Мензел Бурџиба, Српско гробље у Бизерши, Српско гробље у Алжиру, Српско гробље у Мароку, Српска Африкијада*

[1] Кратку биографију проф. Недељка Гиздавића написао је у септембру 1944. године његов син Витомир из Београда, а касније предао Љубомиру Марковићу (1934-2000), пензионисаном директору Градске библиотеке у Чачку. Биографију је допунио Драгољуб М. Вујовић (1934-2012), дипломирани правник из Чачка, некадашњи јак чачанске Гимназије. Ова биографија, незнатно редигована, као и ТВ емисија „Београдски програм“, емитована 30. марта 1995, биле су полазна основа за даљи истраживачки рад о Недељку Гиздавићу.

Животопис

Професор и писац Недељко Гиздавић (отац Петар, родом из Челица, мајка Сава) рођен је 29. септембра 1871. године² у селу Чечини, општина Ивањица (Моравички округ). Основну школу учио је у селу Вионици (данас Девићи). Био је одличан ђак, па га је учитељ увек остављао као замену када би ради плате ишао у Ивањицу. У селу је завршио два разреда основне школе. Отац му бива рањен у Српско-турском рату (1876), те је од рана ускоро и преминуо, а убрзо после оца умире му и мајка. Остало је њих четворо деце, два брата и две сестре. Имали су стрину која је такође имала четворо деце. Била је врло незгодне нарави, па је ову сирочад терала да раде све теже послове, да по невремену и зими терају и чувају стоку, а своју децу је чувала и штитила. Недељку дозлогрди и једног дана побегне од куће у Ивањицу, где се код једног газде погоди да чува стоку. Газда га је будио рано ујутру да иде да чува стоку, коју је најпре морао да намири када би се увече вратио кући. Док би завршио све кућне послове, веома касно би одлазио на спавање. Када му је и то досадило, Недељко оде у Чачак, код брата од стрица Милића Гиздавића, који је служио у жандармерији, али је као нежењен живео у касарни, те није могао Недељка да прими код себе на стан. Стога га даје на столарски занат код мајстора Јове Пајовића, где Недељко остаје неколико месеци, али је мајстор Јова говорио – „ово дете није за занат, оно само зури у књигу.“

Из Гиздавићеве биографије, док је живео у Чачку, занимљив је овај догађај.

Једнога дана пошаљу њега и калфу да донесу воде са бунара, који се налазио на

средини шљивака, доста удаљеног од куће. Међутим, Недељко се посвађа са калфом око ношења празних судова, јер је калфа хтео да Недељко носи и његове празне судове, а он то није хтео, него све судове остави у шљиваку, па оде брату Милићу и каже му да више неће да остане на занату и да хоће да учи школу: „Како ћеш у школу када си престарио, а немаш ни сведочанство да си завршио два разреда.“ „Ја хоћу у школу или ћу у Мораву.“ „Па добро, отићи ћемо код учитеља, па ћемо чути шта ће да каже.“ Учитељ је био стари Поп-Аџемовић. Када су дошли код њега и испричали му све, учитељ је Недељка испитивао из рачуна, српског језика и географије. Добивши од Недељка на сва питања одговоре као из рукава, учитељ га је примио у трећи разред основне школе у Придворици код Чачка. Потом му брат нађе да послужије код једног официра са женом за стан и храну. Но, не лези враже, како је Недељко имао обичај да каже, после неколико месеци официра из Чачка преместе у Београд, те он упита Недељка хоће ли са њима у Београд, што он и пристане. „Ти ћеш да идеш са рабацијама и да ми понесеш пушку“, рекао је официр Недељку, напоменувши му да је чува као очи у глави да му је не би украли. Дао му је три гроша за трошак и храну до Београда, где су стигли после три дана путовања. Увече, када легну да спавају, Недељко би легао преко пушке и, мада су рабације неколико пута покушавале да му је извуку и украду, нису успели јер би их он увек осетио и пробудио се.

До Београда је потрошио грош и по, грош и по је уштедео.

Официр је добио стан у Београду близу кафане Боторића³ код Каленића пијаце.

[2] Исте године рођен је и учитељ Миливоје Филиповић (1871-1941), учесник балканских и Првог светског рата, заслужан и као легатор који је своју изванредну породичну библиотеку од око 4.000 монографских и серијских публикација завештао тадашњој Уједињеној књијници и читаоници у Чачку. Његов аманет испунила је супруга Божидарка пре тачно седам деценија, 1948. године.

[3] „Реч је о Боторић Светозару (1857-1916) из Опаљеника (данас општина Ивањица), који је у Београду најпре радио као келнер, а када је зарадио пара изградио је у Београду свој хотел 'Париз' који је у то време имао електричну струју, телефонску централу, француска вина и првокласну кухињу – све намењено за странце. Данас овај хотел у Београду не постоји, вероватно је порушен. Светозар Боторић је за време Првог светског рата умро у мађарском заробљеничком

Недељко је више пута свраћао у ту кафану ради куповине потрепштина за официра. После неколико месеци официра преместе у Крагујевац, те он поново запита Недељка хоће ли са њим у Крагујевац. Али, он није желео да иде у Крагујевац, већ остане у Београду, на улици, без стана и хране. То се десило у току зиме и пошто је био снег и мраз, а дувала јака кошава, Недељко сврати у кафану Боторића како би се мало огрејао поред фуруне која је била на средини кафане. Спази га газда Боторић и позове га да му приђе. Када му је Недељко пришао, он га запита одакле је. Када му је све испричао – ко је, одакле је и да је официр премештен, а будући да је и Боторић био из ивањичког краја, то прстом дâ знак келнеру да дође. Недељко помисли да ће келнер да га избаци, али му Боторић рече да „овог малог“ одведе у собу где и они спавају, а увече да му дају вечеру и да ту остане док не нађе где ће да послужује. Када Недељко ово чу, као да се поново родио.

Узму га за послужитеља економ болнице и његова жена, код којих је имао свега у изобиљу – не само да поједе, већ и да попије.

Једнога дана, када је прао судове, пожели да попије мало вина, те узме чашу, наточи из бурета и попије. Потом опере чашу и спусти је у чинију за супу, али чинија од ударца напрсне. Уплашен да га не истерају, јер се госпођа лако љутила, пажљиво остави напрслу чинију и све остале судове на своје место у креденац, нестрпљиво очекујући сутрашњи ручак, јер се супа кувала сваког

логору Нежидер 1916. године“ (белешка Драгољуба Вујовића - Чачак, 31. март 1995).

У свом хотелу на Теразијама крајем 1908. Светозар Боторић отвара први стални биоскоп у Србији, а у историју српске кинематографије ушао је као продуцент првог српског играног филма „Живот и дела бесмртног војводе Карађорђа“, познатијег као „Карађорђе“. Сценарио је написао Чича Илија Станојевић на основу позоришног комада „Карађорђе“ писца, редитеља и глумца Милоша Цветића. Чича Илија Станојевић био је и редитељ филма, а тумачио је и улоге турског паше и Карађорђевог убице Вујице Вулићевића. Филм је премијерно приказан 23. октобра 1911. у „Паризу“, а истога дана и у двору, за Карађорђевог потомка, краља Петра Првог Карађорђевића.

Недељко П. Гиздавић (1871-1949)

дана. Госпођа је имала обичај да чинију стави на бетон и сипа супу из лонца, што је и овога пута урадила. Али, када је сипала, супа прсне на све стране. Госпођа врисну, а муж јој рече – „ти си луда жена, кад сипаш врућу супу у хладну чинију, мора да прсне“, и тако се Недељко спасе беде.

После извесног времена његовом гимназијском школском другу Станоју Ристићу умре брат за којим ће много патити, па његови родитељи узму Недељка да им буде као други син, а они његови родитељи, те их је звао „отац“ и „мајка“ све до њихове смрти. Након завршене гимназије Станоје се уписује на Војну академију, а Недељко у Учитељску школу у Београду, стално подучавајући ђаке и штедећи. По завршетку Учитељске школе (1896), потом и Српске Краљевске Велике школе (1904), одлази у Немачку на студије филозофије, логике и педагогије.

Са новцем који би зарадио дајући кондиције током читавог распуста, у јесен је ишао у Немачку и са тим новцем се издржавао.

Када му је затребао извод из Матичне књиге крштених, замолио је свештеника да му као годину рођења упише 1873, како му не би правили сметње што је старији, јер док је у Ивањици чувао стоку и у Чачку био на занату, изгубио је две године за редовно школовање.

Служио је у IV пешадијској ђачкој чети, Дринској дивизији 1893. и учествовао у балканским и Првом светском рату.

Након дипломирања на Филозофском факултету у Јени и Лајпцигу, враћа се у Србију и добија прву службу у Књажевцу. Потом службу је у Јагодини и Београду (као учитељ), Крушевцу (као наставник немачког језика) и Алексинцу (као професор Алексиначке учитељске школе и хонорарни предавач у Приватној Алексиначкој гимназији 1908-1911), где је био и председник Народне одбране Шуматовачке легије и потпредседник Културне лиге. Најзад, 7. септембра 1911. долази у Чачак, где ће радити као хонорарни наставник Занатско-трговачке школе, а у Гимназији предавати као стални наставник, односно професор, од 6. септембра 1911. до пензионисања 9. марта 1928. године: „У 1911/12. школској години, рад је текао углавном нормално јер није било много промена које би ометале рад Гимназије, па је распоред предмета на наставнике био доста стабилан. [...] На крају школске године било је 17 имена на платном

списку: директор, шест професора, један виши учитељ, три суплента, три учитеља, два хонорарна вероучитеља и школски лекар.“⁴ Мада нелингвиста, Гиздавић је, као немачки ђак, испомагао наставу немачког (тада, због веза са Аустријом, најпотребнијег и најцењенијег страног језика у чачанској Гимназији): „Пошто је за остварење овог задатка познавање лингвистике било мање значајно, немачки су успешно предавали и нелингвисти, нарочито они који су студирали у немачком језичком подручју.“⁵ Такође је, према потреби, предавао српскохрватски језик и историју, а помагао је и у настави математике, која се предавала у свих осам разреда реалне гимназије, те је за овај предмет било потребно доста наставника.

На крају школске 1912/1913. године, после неколико кадровских постављења и премештаја, остало је 16 наставника јер су директор Светозар Мојковић и четири професора - Јован Јаворац, Анта Петровић, Јеротије Новитовић и Недељко Гиздавић - били на војној дужности од дана мобилизације.⁶

Као професор чачанске Гимназије одлази у Први светски рат у коме учествује

[4] Андрија Б. К. Стојковић, Бранко В. Ковачевић, *Чачанска гимназија: 1837-1987* (Чачак: Чачански глас, 1987), 123.

[5] Андрија Б. К. Стојковић..., *Чачанска гимназија: 1837-1987*, 129.

[6] Осим Недељка Гиздавића, у оперативној војсци били су Јеротије Новитовић и Драгољуб Милојевић, док је у позадинским службама била распоређена већина осталих наставника чачанске Гимназије.

Гимназија у Чачку у којој је Недељко Гиздавић био професор 1911-1928.

Кућа трговца Алимпија Алексе Пушељића (десно) у центру Чачка, у којој је Недељко Гиздавић живео са породицом до 1928.

као припадник оперативне војске. Прелази Албанију, стиже на Крф, одакле је пребачен у северну Африку, у град Бизерту (Тунис), где је у логору Лазуаз био управник слагалишта за целокупну српску војску, а затим професор у подофицирској школи.

Носилац Албанске споменице, по завршетку Првог светског рата наставља професорски рад у Гимназији у Чачку у којој ће предавати српски језик и земљопис. У *Извештају о раду и ученичком најрејку у школској 1918/1919. години* чачанске Гимназије⁷ уписано је: „Недељко Гиздавић, 19 година службе, српски језик у Ia (6), Ib (6) и земљопис у Ia (3) и Ib (3).“

Филозофску пропедевтику, која је од XIX века с муком стицала своје место у наставном плану и програму, предавали су наставници разних струка и звања који су за ову дисциплину имали и смисла и шире културе. То су, пре свега, били стручни педагози који су били Петронијевићеви ђаци у филозофији, међу којима је и Недељко Гиздавић.

Породица професора Гиздавића живела је у Чачку, у изнајмљеној кући у Улици краља Милана број 68, касније мењајући адресу становања, а последња је била лепа необарокна кућа трговца Алимпија Алексе Пушељића која и данас постоји. Налази се у строгом центру града, преко пута Главне поште и куће војводе Степе (данас у истоименој улици) са којим се често састајао. Из ове куће, после његовог пензионисања у марту 1928, породица се у октобру исте године преселила у Београд. Пре пензионисања, 1927. у Београду је купио кућу од Палилулске задруге у Улици Новој.

У браку са Живком Јовановић (1886-?) из Трстеника Гиздавић је имао четворо деце: Јелену (1908-?) (дипломирани инжењер технологије, живела у Београду), Милана (1909-1995) (дипломирани

[7] *Извештај о раду и ученичком најрејку у школској 1918/1919. години* чачанске Гимназије, страна 12, редни број 5.

инжењер шумарства, живео у Краљеву⁸), Витомира (1911-?) (економиста-комерцијалиста, живео у Београду) и Петра (1921-?) (живео у Чикагу, САД).

Преминуо је 9. јула 1949. године у Врњачкој Бањи, а сахрањен је у Трстенику. Поред родитеља почивају Јелена и Витомир.

Осим професорским радом, Недељко Гиздавић бавио се и писањем, издавши неколико дела, највише у Београду и Бизерти, неколико у Чачку и једно у Алексинцу:⁹ „Осим објављених ван Чачка, Гиздавићу је штампано и неколико књига у штампарији Стевана Матића [у Чачку], али нису све сачуване, па се о некима од њих зна само на основу деловодника. Из њега се може видети да су му у току 1920. штампане четири књиге: *Сироче, Ојрошћај Африке, Србији и [...]* [нечитко], *Кроз Албанију*, а у 1924. години *Пробој солунској фронтџа* у тиражу од 2.000 или 3.000 примерака. Ниједна од њих није до сада пронађена. Али су зато сачуване *Из српске Африкијаге* (1921), прва свеска, и *Из џрејорођаја Србије: Африкијага*, II свеска, па се може закључити да је *Српска Африкијага* (Београд, 1922) прво штампана у Чачку у свескама, а затим као целина у Београду.“¹⁰

Аутор је и патриотских песама и спегова, романа, драма, поучних прича и уџбеника.

Архимандрит Виктор Гиздавић

Млађи брат Недељка Гиздавића Влајко, у монаштву Виктор, рођен је такође у Чечини (срез моравички, округ чачански), 3/16. јануара 1874. године. Имао је непуних пет година када су му преминули отац и мајка, те је као сироче остао код две сестре.

[8] Гиздавићев унук-имењак Недељко Гиздавић (65), пензионисани инжењер краљевачке Дирекције за планирање и изградњу, настрадао је несрећним случајем у Краљеву 22. фебруара 2009. године.

[9] За сада нема ближих података о свим Гиздавићевим делима, будући да његов списатељски рад није систематски проучаван.

[10] Марија Орбовић, *Чачанско шћамјарсћиво и издавашћиво: библиографја: 1833-1941*. (Чачак: Градска библиотека, 1998), 42.

Након завршене основне школе у Придворици код Чачка, брат Недељко одводи га у Београд, где завршава Нижу гимназију. За време ферија 1895. долази у Студеницу да проведе лето, где га видовити и добри старешина манастира Студенице, поч. арх. Теодосије, приволи и замонаши 6. марта 1896. У чин јерођаконa рукоположио га је велики архијереј Саво Дечанац. Непосредно после тога упућен је у београдску Богословију, коју успешно завршава. Године 1897. блаженопочивши митрополит Михаило производи га за јеромонаха. Наредне године (1898) рукоположен је у чин јеромонаха презвитера.

У манастиру Студеница био је до 1903, када је, као вредан и умешан, премештен у Вујан и произведен у чин игумана. Потом је игуман манастира Љубостиње од 1905. до 1911, када је привремено постављен за старешину кабларског Сретења, „пошто га је велика туга и жалост за манастирским шумаром Светозаром Павловићем, кога сељаци убише, присилила да остави Љубостињу“.¹¹ Када је букнуо Српско-турски рат 1912, игуман Виктор придружује се војсци којој је носио најразличитије понуде. Са српском војском прошао је Албанију 1915. и извесно време био дворски свештеник у Бачу (Јужна Бачка) на фронту, а потом војни свештеник српско-енглеске болнице у Водени (данашња Едеса у северној Грчкој). Дошао је са Крфа крајем 1918. у манастир Сретење. Године 1919. укаже се потреба те га Његово Преосвештенство Владика Николај својом одлуком постави за старешину манастира Жиче и произведе за архимандрита. У Жичи, као и у осталим манастирима, показује изузетан успех у свим активностима, нарочито на економском пољу. Концем 1923. премести га Преосвештени епископ Јефрем за старешину манастира

Недељко Гиздавић као управник слагалишта резервних трупа пред слагалиштем у Бизерти

Архимандрит Виктор (Влајко) Гиздавић (1874-1952)

Студеница, где се бележи као архимандрит студенички од 1930. до 1934. Исте те године прима управу манастира Вујан, где 1935. завршава конак који је започео његов претходник, јеромонах Теодосије Гачић, док на цркви Пресвете Богородице (из 1824) у бањи Горња Трепча, метохи манастира Вујан, о свом трошку и уз помоћ Горњотречана, уместо срушене припрате гради нову од опеке, а на спомен-плочи уписује се као *Сѣугеничанин*. Поново је у манастиру Студеница од 1937. па све до смрти 1952. године као настојатељ. Сахрањен је на монашком гробљу овог манастира.

Извесно време био је благајник Главног одбора монашког удружења и његов дугогодишњи председник. Изузетно га је ценио краљ Александар Први Карађорђевић и увек радо примао у Двор. Био је изборни члан при избору два патријарха. Указом краља Александра од 9. марта 1927. постављен је за редовног члана Великог Духовног суда. Одликован је два пута Орденом Светог Саве, Албанском споменицом, Златном медаљом и Орденом „Нишан Ифтикар“ II реда, од стране министра иностраних послова Француске Републике, чију је диплому (грамату) потписао Ахмет Беј од Туниса. Имао је и доста похвалница: „Као што се види о. Виктор је увек био персонафикација ревности, пожртвованости и

[11] *Брајсџиво: листи за вјерско и народно њросвјеђивање* год. 11, бр. 2-3 (1935): 44.

самопрегоревања, а особито као настојатељ разноимених манастира, где је ревностно служио. Данас је ушао у 62 годину старости и сада жели да се повуче у најмањи и најсиромашнији манастир, да би и тамо побољшао стање и подигао себи спомен, заправо задужбину и избегао светској буци.

Где је год био по манастирима мало и велико, богат и сиромаш, жалили су га, кад је бивао премештен, а међутим онде где је долазио најискреније су се радовали и поздрављали његов долазак. Чувару немањићских задужбина и верном слуги Православне цркве желимо у Бога здравља и снаге у његовом тешком раду за добро наше свете цркве.¹²

Српска Африкијада

(Најрага краља Александра Првог
Карађорђевића)

Књижевни опус Недељка Гиздавића, као учесника и непосредног сведока крваве ратне епопеје српског народа у

Великом рату, представља прворазредни историјски и књижевни извор за проучавање новије српске историје, као и за историју српске штампе.¹³

Једно од Гиздавићевих најпознатијих и најцитиранијих дела је *Српска Африкијада*

[13] Последњих година објављено је више књига и чланака о судбини српских војника и избеглица у Бизерти. Посебно су значајне монографије Предрага Пејчића *Српска војска у Бизерти: (1916-1918)* (Београд: Завод за уџбенике, 2008), Луке Николића *Србија, мајко и маћехо* (Чајетина: Библиотека „Љубиша Р. Ђенић“, 2010) и Душице Бојић *Српске избелице у Првом светском рату: (1914-1921)* (Београд: Завод за уџбенике, 2007). Врло је информативан и рад арх. Гордане Симић „Српска војничка гробља из Првог светског рата у Бизерти и Мензел-Бургиби, у Тунису“, у: *Саопштења XIV (1982): [243]-256*. Гордана Симић, сарадник Републичког завода за заштиту споменика културе, 1978. године урадила је пројекте за уређење српских војничких гробља у Бизерти и Мензел Бургиби (видети: http://www.heritage.gov.rs/cirilica/Download/Saopstenja/Saopstenje-XIV-1982/Saopstenje_XIV_1982_Srpska_vojnicka_groblja_iz_prvog_svetkog_rata_u_Bizerti_i_Menzel-Burgibi_u_Tunisu.pdf). Занимљив је и текст Светлане Мирчов, „Монографске и серијске публикације штампане у Бизерти (1916-1919)“, у: *Библиотека леубеница душе* (Београд: Београдска књига, 2012), 127-147. О Бизертском гробљу објављивано је и више чланака у дневној и недељној штампи.

[12] *Брајсџиво* год. 11, бр. 2-3 (1935): 44. Власник листа било је Братство Св. Саве у Сарајеву, а одговорни уредник протојереј Мирко Максимовић. Штампан је у Штампарији Друштва „Просвета“ у Сарајеву. Цитат из чланка, потписаног псеудонимом „Искушеник“, пренет је у изворном облику, без накнадних лекторских и коректорских интервенција.

Из *Српске Африкијаде*, св. 1 (Чачак, 1921)

Из *препорођаја Србије : Африкијада*, св. 2 (Чачак, 1922)

Српска Африкијада : наши у Африци (Београд, 1922)

(Београд, 1922),¹⁴ које је аутор, због доприноса победи у Првом светском рату, посветио краљу Петру Првом Карађорђевићу, престолонаследнику Александру Првом Карађорђевићу, руском цару Николају Другом Романову¹⁵ и српским политичарима Николи Пашићу и Љуби Давидовићу. Ова јединствена историјска епопеја, коју је наградио краљ Александар Први Карађорђевић, аутентично је сведочанство о ратним данима проведеним у северној Африци, када се кроз трагичну судбину српског народа преламала апокалипса Првог светског рата:¹⁶ „Српска војска нападнута са три стране: Аустро-Мађарима,

[14] Ауторова идеја о делу *Српска Африкијада* родила се још 1916. током боравка у Африци, али је могао да је реализује тек након рата и пошто је успео да прикупи довољно материјалних средстава. Један оригинални примерак дела *Српска Африкијада: наши у Африци* (Београд, 1922) чува се у фонду Легата Миливоја (1871-1941) и Божидарке (1874-1959) Филиповић, у Научном одељењу Градске библиотеке „Владислав Петковић Дис“ у Чачку.

[15] Ове, 2018. године, навршава се пун век како је у ноћи између 16. и 17. јула 1918. извршена егзекуција царске породице Романов.

[16] У октобру и новембру 1915. године српска војска доспева преко Албаније и Црне Горе до Јадранског мора, изнурена глађу, зимом, болестима, шибана кишом, снегом и ледом: „Доласком на албанску обалу, исцрпљени, рањени, са децом, постају мета непријатељски расположених Арнаута. Срби су умирали, по 300 њих на дан. Споразумевање савезника о превозу српске војске и народа трајало је дуго, па је на албанској обали умрло од 35.000 до 45.000 Срба. Због спорости евакуације српске војске и народа, тадашња влада и регент Александар упућивали су апеле савезницима, али само је један био пресудан, и то онај који је био упућен руском цару Николају Другом Романову. Николај Други Романов упутио је ултиматум Французима и Енглезима почетком јануара 1916. године: 'Уколико се српска војска одмах не избави из Албаније, Русија раскида савез и склапа сепаратни мир са Немачком.' Ово је било пресудно, па је први француски брод прихватио српску војску и 27. децембра 1915. превезен је само 'гвоздени' 10. кадровски пук 'Одбрана Београда' са пуковником Драгутином Гавриловићем и Друга шумадијска дивизија са 1.000 војника другог позива. До ултиматума пребачено је 12.000 војника и цивила, а каснијих месеци стизале су лађе препуне српских војника. У логору Лазауз (Тунис) прошло је преко 60.000 војника. На опоравку у периоду од 1915. до 1919. године лечено је у болницама града Туниса, Бизерте, Суса, Сиди Абдала (данашњи Мензел Бургиба), затим у Алжиру, граду Алжиру, Орану, Бону и другим местима 41.153 српска војника. Последњи болесници, инвалиди пребачени су из болнице у Бизерти 18. августа 1918. године бродом Црвеног крста 'Digetrouen'.

У Бизерти, Сусу и граду Тунису од децембра 1915. до средине августа 1919. године умрла су у болницама од тифуса, маларије, промрзлина, рањавања и глади 833 српска војника.

Немцима и Бугарима, морала се под борбом повлачити од: Саве, Дунава и Тимока, ка југо западу и дође, до самих албанских гудура, у које се очајнички пусти са многим избеглим народом и тада изгледаше и непријатељи се надаху, да је последњи издах херојског српског народа; но витешка војска после небројно жртава и огромних мука пређе у неколико праваца дивљу Албанију и стиже на Јадранско море, одакле се лађама превезе нешто у Италију, нешто у Француску, Енглеску, Грчку, а понајвише на острво Крф и северну Африку, где је било, што војника, што избеглица од 50-60 хиљада и може се рећи, да је ту била главна база за поправљање измучене српске војске и снабдевање храном и муницијом, за то северна Африка остаће забележена у нашој историји, као један чинилац у страшном

.....
Мошти умрлих ратника пренете су у спомен-костурницу на хришћанско гробље у Бизерти.

Сиди Абдала, поред залива Феривил, те 1915. године имао је око 1.200 становника. У насељу је постојала болница, касарна и фабрика оружја. Доласком изнурених српских војника настало је њихово масовно умирање. Сахрањено их је 1722 у периоду 1916-1918. године. Небројно становништво помагало је лековима, храном и медицинском негом. О овом гробљу већ годинама брине једна туниска породица. Старица у националној туниској одећи са сином сачекује потомке из Србије и три пута вас пољуби, по српски. На улазу у гробље налази се спомен-обележје с куполом високом шест метара, а са страна две урне које симболишу где су сахрањени српски и француски војници. На куполи се налази натпис на француском језику: 'Французи и Срби умрли за отаџбину' и на гробљу 1722 крста у виду мача забодена у земљу са исписаним српским именима и презименима [...]

Министарство за рад и социјалну политику Републике Србије, као и Амбасада Републике Србије у Тунису, брину о српским гробљима. Сваке године потомци и поштоваоци солунских ратника и добровољаца одлазе на ова гробља да одају почаст Србима који су тамо сахрањени. Не морате да будете потомак ових ратника, али када сте већ у Тунису, поклоните се њиховим сенима.

И током медитеранских киша српска гробља у Бизерти и Мензел Бургиби су отворена, а мртви никуда не иду. Обиђите их.“ Нада Петровић, „Срби у Тунису: живи и мртви – туристи и ратници“, *Полишика*, б. 11. 2009, <http://www.politika.rs/scc/clanak/110682/Srbi-u-Tunisu-zivi-i-mrtvituristi-i-ratnici> (преузето 12. 09. 2016) (ауторка је историчар у Архиву Југославије). О једној посети двоје Срба српском гробљу у Бизерти видети и: <http://www.politika.rs/scc/clanak/187491/%D0%A1%D1%80%D0%BF%D1%81%D0%BA%D0%BE-%D0%B3%D1%80%D0%BE%D0%B1%D1%99%D0%B5-%D1%83-%D0%91%D0%B8%D0%B7%D0%B5%D1%80%D1%82%D0%B8> (преузето 16. 09. 2016).

Први српски логор у Лазуазу (Тунис)

Српске избеглице у северној Африци

европском рату, а нарочито варош Бизерта и 5 километара од ње удаљено брдо Надор испод кога се шири висораван Лазуаз, на коме је био логор српске војске, до најсевернијег краја Африке Кап Бланка, за тим вароши: Феривил, Тунис, Константин, Алжир, где су Срби били по болницама и опоравилиштима.¹⁷

[17] „Многи ће се запитати, кад виде ову слику [Николаја Другог, руског цара], племенитог човека, Николаја; какве он има заједнице са Србима и Африком? те је ушао у српску Африкијаду, али ће свакоме бити одмах јасно, кад прочита следеће: Године 1915. кад је српска војска познатим страдањима и надчовечанским напорима стигла преко Албаније на Јадранско море и потражила спаса од својих савезника, догодило се нешто неочекивано. Помоћи одмах није било, јер је Енглеска била врло далеко, а Француска је имала неки уговор са Италијом, по коме без одобрења Италије није имала право улазити у Јадранско Море са својом флотом, међутим Италија, као најближи сусед, и савезник није хтела да одмах прискочи у помоћ, са храном и осталим потребама и да стави лађе на расположење остатцима српске изнурене војске, како би се превезла на Крф, него је подмукло гледала страдања и смешкала се, као демон, желећи, да и последња десетина Срба издахне у ропцу своје грозне судбине, па да удари у хуманитарна осећања и да је пред културним светом привидно оплаче.

С' тога Српска влада и врховна команда, видећи се у неописаној нужди и пред очигледном пропашћу, затраже помоћ од племенитог Николаја, изложивши му целокупну ситуацију српске десетковане војске, који по пријему овог извештаја саопшти Француској; да ако се не помогне храброј српској војсци, без икаква изговора, да ће одмах закључити мир са Немачком; на ово саопштење Француској, Француска је одмах послала своје бродове у помоћ Србима и не питајући Италију, нити се обзирујући на уговор. Кад је Италија то видела, онда је и она послала неке лађе и почела помагати Французима превоз Срба на Крф. Међутим могло се је јасно видети са каквим срцем и љубављу, јер док су француски војници скакутали око наших са највећом љубављу и гледали,

Из овог слома Србије и ропства близу четири године несаломљива српска војска у почетку септембра 1918. год. пробила је непријатељски фронт на Солуну и за непуна два месеца ослободила целокупни народ српски сва три имена од Солуна до Триглава, те се тиме отвара сјај и слава народна и заједнички развитак српске културе без принудних утицаја страних култура.“¹⁸

Од преживелих Срба најпре ће се у Драчу у лађу укрцати Х кадровски пук комбинованог одреда који креће у Африку 27, а стиже 30. децембра 1915. године. На броду дочекани љубазношћу и предусретљивошћу француских војника и официра, након три дана и три ноћи пловидбе, изнемогли српски ратници стижу на афричку обалу, пред варошицу Бизерту¹⁹ у северној Африци,

.....
да им учине сваку услугу, дотле су Талијани се бечили на изнемогле Србе, као крава на мртво теле и само гледали шта ће узет за успомену.

Блажено почивши Николај био је неизмерни пријатељ Срба и српског народа и да није било његове племенитости, сигурно је, да Срби не би доспели у Африку, него би по баровитим обалама Јадранског мора оставили и последњег друга, а ко зна бил било и наше данашње слободе; с тога; Нека му је вечна слава и хвала од српског народа!“ („Николај II. Руски цар.“, у Недељко Гиздавић, *Српска Африкијада* (Београд: Штампарија Будућност, 1922), 9-10)

[18] Сви цитати наведени су без стилских и правописних интервенција, како би се сачувала аутентичност извора.

[19] Вредно сведочанство о српској војсци у Бизерти је и дело пуковника Емила Белића *Узгаси из шућине: слике из животова наших војника у Бизерти* [прештампано изд.] (Сарајево: Штампарија „Обод“ Јован Карић, 1931), које са још

у француској колонији Тунису: „Тунизија је област велика неколико стотина квадратних километара, у којој је главна варош Тунис са својих око 100.000 становника, већина Араба, а има доста: Талијана, Француза, Грка и Јевреја. Близу самог Туниса налази се стара, чувена и у историји позната Картагина, али у рушевинама и многим старим споменицима, који и данас причају њену негдашњу славу и моћ и подсећају на њиховог славног војсковођу, од кога је Рим дрктао, Ханибала. [...] Има свога владоаца беја, али он само ужива и носи почаст владоаца, а земљом управља тако звани режан т. ј. заступник француске владе.“

Французи свечано дочекују „српске војнике од костију“

Стигавши до туниске обале, на велико изненађење Срба, у сусрет им је испловило неколико ратних бродова који опколише њихову лађу. Са бродова, пуних француских морнара и официра, заори се српска химна, а Французи бурно почеше да кличу: „Живели Срби! Живела Србија! Живела Француска!“, у чему им се, после почетног изненађења, придружише и сами Срби. Када су се српски војници искрцали, дочекао их је командант француско-туниских трупа, адмирал Гепрат, кога су Срби касније из поштовања назвали *Српска мајка*. Величанствене адмиралове речи које је изговорио при првом сусрету са српским официрима на броду који је упловио у Бизерту, дале су печат његовом односу према српској војсци и Србији: „Поздрављам у вама официре који сте водили војску којој се цео свет диви. Поздрављам у вама војнике који сте умели са толико храбрости, одушевљења и пожртвовања да се лавовски борите

.....
више потресних детаља описује приспеће ратног брода са изнемоглим српским војницима у бизертску луку, њихов живот у далеком Тунису, као и изузетну част и поштовање које је адмирал Гепрат, велики пријатељ Срба, указивао српским војницима и официрима.

против десет пута јачег непријатеља, поздрављам у вама људе...“

Овај говор оставио је снажан утисак и на Гиздавића: „Он је топлим и срдачним речима пожелио Србима добродошлицу, похвалио њихову надчовечанску храброст и пожртвовање за своју грудну земљу, народ и отаџбину, као и безпримерну верност својим моћним савезницима и изјавио жељу своју и своје француске нације, да се Срби што пре и што боље опораве и врате на мегдан свога окорелог непријатеља, како би му задали смртни ударац и ослободили своју бојном славом и чашћу увенчану отаџбину.“

Али, када су са обале кренули кроз саму Бизерту, Србе је највише изненадило што је цела варош изашла на улице, искићене српским и француским заставама: „Ту си могао видети: Французе, Арабе, даме, госпођице, дечаке, децу, па и мале Арапчиће, по кућама, улици и са свију страна и то је свако носило: колаче, леб, цвеће, бонбоне, разно јужно воће, као: смокве, поморанџе, банане, кокосе, лимуне, па пића: вина, коњака, разних ликера и шта ти ту није било и све је то било нагрнуло да разда и подели Србима, да су у своме ходу кроз варош Срби морали да застају и примају те разноврсне поклоне и дарове, док нису стигли у касарну Ламберт, где им је спремљен одмор и преноћиште.

После два дана крену се Срби из касарне у логор Лазуаз, који се налазио око пет километара удаљен од саме вароши Бизерте, разуме се они, који су били здрави и издржљиви, а они који су били болесни и изнемогли распоређени су по болницама.“

Стигавши у Лазуаз, српска војска разапела је шаторе и улогорила се на висоравни јужно од најсевернијег афричког гребена Кап Бланка, „који једном стеновитом косом дубоко задире у Средоземно море, као да прети Европи, да ће прегурати исто море и саставити се са њом“.

Краљ Петар I.

Престолонаследник Александар.

Николај II. Цар Русије.

Након краћег времена, Срби подижу дуге правоугаоне, импровизоване бараке, а затим и много солидније, са зидовима високим по три и више метара. Ових барака било је око две стотине, те су формирале читаву насеобину, попут какве раштркане вароши чији су становници били искључиво војници.

У жаркој Африци, у логору Лазуазу, Подофицирска школа у којој је и Гиздавић био професор, наставила је свој рад. Питомци ове школе, којих је било око 900, још готово деца, морали су 1915. да напусте Завод, узму оружје и одступају преко целе Македоније и Албаније, све до Јадранског мора, где су се укрцали за северну Африку. Али, њихов број био је преполовљен - у Африку их је прешло око 450, док су остали успут изгинули у борби, били заробљени или умрли од глади и болести.

После Кајмакчаланске битке 1916. године, у Африку су стигле нове групе српских рањеника, као и младићи и ђаци расејани по Француској, Италији, Грчкој и другим земљама, који су се у Лазуазу обучавали у ратним вештинама, а касније били упућивани на Солунски фронт.

Преживели и опорављени, српски војници учествују у готово свим парадима и

ревијама организованим у Бизерти, заједно са француским, туниским,²⁰ енглеским, америчким и италијанским одредима, а адмирал Гепрат увек би им одавао искрено признање: „Cet une élite de soldats.”

Поред војске, у Африку је стигло и доста стараца, жена, девојака, младића и деце, наишавши на гостопримство свуда где су се искрцали - у Бизерти, Феривилу, Тунису, Константину, Алжиру²¹ и другим градовима.²² Као српски војни министар

[20] У овим парадима посебно се истицала туниска коњица, такозвани *сйахи*. Иначе, у то време, земље Магреба (арапског Запада) - Тунис, Алжир и Мароко - биле су француске колоније.

[21] Највећи град северне Африке у коме су боравили Срби био је Алжир који има дивно пристаниште, са око 200.000 становника. Овај потпуно европски уређен град био је седиште гувернера Алжира, с правом називан „Мали Париз”. У Алжиру и његовим болницама у почетку је било много српских војника и болесника, али су касније углавном евакуисани. Остале су само избеглице - деца, стари, ђаци... Касније су многи српски ђаци у Алжиру уписали студије на Алжирском универзитету. Бригу о ђацима и избеглицама водио је делегат српске владе: „Алжирска општина, са својим председником и грађанством велике су добротe и услуге чинили срп. ђацима, војницима и избеглицама, за то нека им је од срп. народа вечита хвала.

Осим горе набројених места где су Срби у већим масама били, има их још и других, као Бон, Кап Матиф, Белабес итд. Дакле Тунизији и Алжирији, као и њиним градовима и грађанима, нека буде вечита хвала од целокупног српског народа за добротe, које су учинили српском племену“ (*Српска Африкијада*, 119).

[22] „АС, МУД у избеглиштву, Алжир, Спискови. Многе избеглице и војници су евакуисани у Африку, а делови њихових породица су остали у Србији. Везе су се погубиле, а многи

у активи, у северну Африку стигао је и Милорад Драшковић (1873-1921), који је и сам одступао са српском војском и народом преко Албаније, прихватајући тешку и деликатну дужност да остатке исцрпљене српске војске доведе на Крф, а потом и у северну Африку: „Доцније је избеглицама приспела и државна помоћ, помоћ добрих људи, хуманих друштава, општина у којима су биле, а многе су нашле и приватну зараду, научивши и француски језик, и тако су провеле у северној Африци више од три године, док није дошао час повратка у своју: славну, увећану и слободну отаџбину 1918. год.

Не треба превидети; да је међу избеглицама имало и ђака, који су се неки вратили у Француску, да уче гимназије, а који су имали право на универзитет, уписали су се на алжирско свеучилиште и ту су студирали разне струке наука, где су били са особитом љубављу примљени и пажени. Истина и они су у прво време имали незгода док им није било одређено благодијање, али је доцније ишло боље.“

Најтежи инвалиди били су смештени у пространим и удобним баракама, „у једном лепом маслињаку“ изнад Бенегра, арапског села удаљеног десетак километара североисточно од Бизерте, као и касарни Ламберт, док су лакши инвалиди били у логору Лазуаз са осталим војницима и реконвалесцентима. О тешким инвалидима бринуле су енглеске милосрдне сестре које је послао Српски потпорни комитет Енглеске

.....
су имали јаку потребу да се јаве и тиме потврде да су живи. Стигло је 24. маја 1916. одобрење да се пошिल्ке и новац могу слати преко Женеви и то у следећа места: Аранђеловац, Београд, **Чачак** [истакла М. М.], Горњи Милановац, Штип, Јагодину, Крагујевац, Краљево, Крушевац, Куршумлију, Криву Паланку, Лесковац, Битољ, Ниш, Обреновац, Охрид, Паланку, Пирот, Прилеп, Шабац, Смедерево, Ужице, Скопље, Ваљево, Велес, Врање и Зајечар. Писма која се мисле слати у Србију треба да су што краћа чисто породичне садржине и читко написана. Уз свако писмо треба послати и купон, за одговор, који кошта 0,30 fr. Марка за Швајцарску стаје 0,25 сантима. Новац треба слати у француским францима“ (Душица Бојић, *Српске избелице у Првом свешком рату: (1914-1921)* (Београд: Завод за уџбенике, 2007), 404).

(Serbian Relief Committee) за помоћ Србима. Велике заслуге за српске инвалиде имао је и Морис Вилсон (Maurice Wilson), изасланик и повереник овог Комитета.

Многи рањени и болесни официри и војници лечили су се у топлој и сумпоровитој бањи Корбус која се налази западно од Туниса и Картагине, на око 60 километара уз саму морску обалу.

Логор је био окружен арапским селима, са ниским зиданим кућама које су пружале пријатан хлад током летњих врућина. Гиздавић је, поред климатских, запажао и привредне карактеристике и начин живота Тунижана: „Цвећа имају разноврсног, као у топлијим пределима, али им је најмилији јасмин и кад је његова сезона, видећете Арабљане, њихове жене па и децу, да се само ките јасмином и да га продају по кафанама, истина поред његове спољне чаробности и мирис му је опијајући и чаробан.“

Пажњу су му привлачиле и историјске знаменитости, те је, између осталог, забележио да недалеко од града Туниса леже

Гиздавићева посета добровољачком капетану, сликару Константину Кости Јосиповићу (1887-1919) у његовој бараци у Лазуазу

рушевине Картагине, некада моћног и славног феничанског града (основаног око 880. године п. н. е.), чувајући сећање на чувеног картагинског војсковођу Ханибала.

Посебну атракцију, типичну за Оријент, представљали су и каравани - „мали, који се састоје из неколико камила, на којима се преноси разна роба из села у село, или из села у варош“; „велики каравани састоје се из много камила и послуге око њих, који се спремају дуже времена и састоје од сто и преко сто камила, које се потоваре разном робом и крену, да пређу огромне просторе и робу пренесу и то већином преко пешчаних пустиња, које у Африци могу бити непрегледне и преко којих је потребно месецима времена, да се пређу“; „луксузни су каравани појединих великаша и богаташа, као: бејова, паша и богаташа и они обично путују ради лова и уживања. Пљачкашки су каравани они, које спреме поједини разбојници и пођу да пресретају друге караване и да их отимају.“ Ови написи илустровани су врло успешним фотографијама Тунижана и њихових каравана.

У сваком већем месту Туниса и Алжира налазила се по једна или више болница где су се лечили српски болесници и рањеници. У Бизерти их је било три - Сион, Харубија и једна између логора и Бизерте; у Феривилу једна велика са мноштвом барака; у Тунису две, такође велике, у Константину и Бону по једна, у Алжиру неколико, као и у Кап Матифу, и ту су „долазили већином грудоболни, где су се многи опоравили, а многи нашли своје тихо пристаниште и ту оставили своје српске кости...“ Самим тим, највећа српска гробља су у Бизерти, Феривилу, Тунису и Алжиру, као и на Кап Матифу.²³

[23] „Ту, уз болнице и лечилишта, почела су ницати српска војничка гробља као вечна пребивалишта оних који су заувек остали у Феривилу, Бизерти, Тунису и Сусу, Алжиру. Док су боравили у Бизерти, Срби су их неговали као највеће светиње, као цветне баште. Бели и црни крстови једва су се могли видети од засађеног зеленила и цвећа“ (Лука Николић,

Многи инвалиди у Бенеграу и касарни Ламберт учили су ручне занате, а поједини су се оспособљавали за типографски занат у својој штампарији.

У касарни Ламберт била је основана и веома успешна школа за глувонеме и слепе инвалиде.

Десеткованој српској војсци која је *шамо далеко* видала своје ране спремајући се за Солунски фронт, ускоро се придружују и српски добровољци из читавог света - претежно Личани, понеки Хрват и Словенац. Пре њиховог доласка у већем броју, 1917. године образован је у Солуну официрски кор за добровољце, који у Бизерту долази под именом Команда Југословенског добровољачког пука, чији је командант са својим штабом боравио у логору Лазуаз.

Поред X кадровског пука, као првог, у Африку пристижу и комбиновани одред за одбрану града Београда, XIX кадровски пук, X допунски пук, X пук другог позива, затим нишке, крушевачке и крагујевачке резервне трупе. За све њих главна инстанца била је Команда српских резервних трупа чији су команданти били пуковници Михаило Ђорђевић, Драгутин Милутиновић и Карло Михел.

Српска Африкијага, историјска епопеја делом у прозно-документарним записима, а претежно у римованом стиху, богато је илустрована са 150 аутентичних фотографија које је снимио сам аутор. На појединим снимцима овековечени су и Чачани - *Слава Чачана у Африци, Ојело Милорада Јовичића, војника из Чачка у Африци и Парасѿос на бизертском гробљу Срејћ. Гавровићу Чачанину.*²⁴

Србија, мајко и маћехо (Чајетина: Библиотека „Љубиша Р. Ђенић“, 2010), 188.

[24] Сретен Гавровић (9. мај 1895 - 17. септембар 1917), чиновник железничке дирекције, обвезник 1. чете железничара, умро у Сиди Абдалаху. Иза себе је оставио мајку Султану, сестру и брата.

Адмирал Гепрат²⁵

Емил Пол Емебл Гепрат (*Émile Paul Aimable Guépratte*, 30. август 1856 - 21. новембар 1939), француски адмирал, рођен је у Гранвилу (департман Манш), у породици поморских официра. Студирао је на Царском лицеју у Бресту од 1868, а у морнаричку војну школу уписује се 1. октобра 1871. године.

Постаје официр 5. октобра 1874, а 1. децембра 1877. добија чин заставника (*Enseigne de vaisseau*). У Тунису служи на француском бојном броду „Маренго“ (*Marengo*). Образоваће се у области торпеда и служити као експерт на броду „Адмирал Дипере“ (*Amiral Duperré*), пре него што је постао самостални командант 1889. године.

Командовао је топовњачом „Каронад“ (*Caronade*) у Индокини, антиподморничким инсталацијама код Бреста, крстарицом „Фудр“ (*Foudre*), те тако стиже до чина бродског капетана (*capitaine de vaisseau*).

Године 1905. преузима команду брода „Јованка Орлеанка“ (*Jeanne d'Arc*), а 1909. командује бродом „Едгар Кине“ (*Edgar Quinet*), који је превозио француског председника Армана Фајереа.

Промовисан је у чин контраадмирала 2. септембра 1912. године. По избијању Првог светског рата, предводи флоту старих бојних бродова у Медитерану.

Кампања у Дарданелима, војно-поморска операција сила Антанте, почела је 3. новембра 1914, када су француски бродови „Суфрен“ (*Suffren*) и „Верите“ (*Vérité*), заједно са британским бродовима „Индомитабл“ (*Indomitable*) и „Индефатигабл“ (*Indefatigable*) почели да бомбардују утврђења која су штитила улаз у мореуз. Главни напад одиграо се 18. марта, када је Гепрат предводио ударну флотилу. Флота је упала у припремљено минско поље, где их је дочекала артиљеријска ватра са копна. Два британска и

Адмирал Емил Пол Емебл Гепрат (1856-1939)
– „Српска мајка“ (фото: М. Н. Живковић)

један француски брод су потопљени, док је командни брод „Суфрен“ тешко оштећен.

Гепрат је унапређен у чин вицеадмирала 10. октобра 1915. (према неким тврдњама, да би умирили његов изражен борбени темперамент).

Пензионисан је 30. августа 1918, након чега се посвећује политичкој каријери. Изабран је у Народну скупштину Француске 16. новембра 1919. на листи левице. Био је специјалиста за питања морнарице. Из политике се повукао 1924, а преминуо у Бресту 1939. године. Сахрањен је у Палати инвалида у Паризу, где почивају хероји француске војске.

[25] Детаљнију Гепратову биографију, преузету из листа *L'Illustration*, објавио је и Недељко Гиздавић у *Српској Африкијаги*, 116-117. Видети и: https://sr.wikipedia.org/sr/%D0%95%D0%BC%D0%B8%D0%BB_%D0%93%D0%B5%D0%BF%D1%80%D0%B0%D1%82 (преузето 16. 09. 2016).

Српска војска у парадном маршу, са српским војним оркестром на челу

Носилац је Крста Орден Светог Ђорђа (28. децембар 1916), Ордена Белог орла с мачевима I степена (2. септембар 1917) и Великог крста Легије части (12. децембар 1924).

У Гиздавићевој писаној заоставштини сачувана су два писма на француском језику која му је упутио адмирал Гепрат, адресирана са *Monsieur Nédeljko Guisdavich, Professeur du Gymnase, à Chachak*, оба писана у Бресту - једно 19. јула 1924. године (*Brest, 19 Juillet 1924, 5, Rue de Neptune*), а друго 26. маја 1925 (*Brest, 5, Rue de Neptune, 26 Mai '25*).

Адмирал Гејрајн и Срби у Бизерџи
- Вицеадмирал Емил Гепрат био је 1916. командант француске војске у Тунису и градоначелник града Туниса. Тада су у Тунис почели бродовима да стижу српски војници, официри и мањи број цивила из Албаније. Гепрат је био изузетно предусретљив према Србима, који ће му из љубави и поштовања дати надимак „Српска мајка“. Уверивши се у стање војника на броду који је први допловио у бизертску луку и саслушавши лекаре, адмирал се распитао где ће ти људи бити смештени. Став Врховне команде француске војске био је да се српски војници сместе дубоко у унутрашњост земље. Међутим, адмирал је одговорио: „То је немогуће, морају се бар за прво време ставити под кров.“

Стога њему припада највећа заслуга за спас хиљада српских војника јер је сâм одлучио да српску војску, коју је косила зараза, не смести дубоко у пустињски песак Сахаре, већ у саму варош Бизерту. Срби су лечени у болницама широм Магреба, од којих је већина била смештена у Бизерти. Цивиле који су пристизали у Бизерту слао је на опоравак у Марсељ, Нант, Париз и друге градове Француске.

Поред тога, одобрио је да српски војник добије следовање од једног килограма хлеба дневно уместо 600 грама, колико је, према пропису, следовало француском војнику.

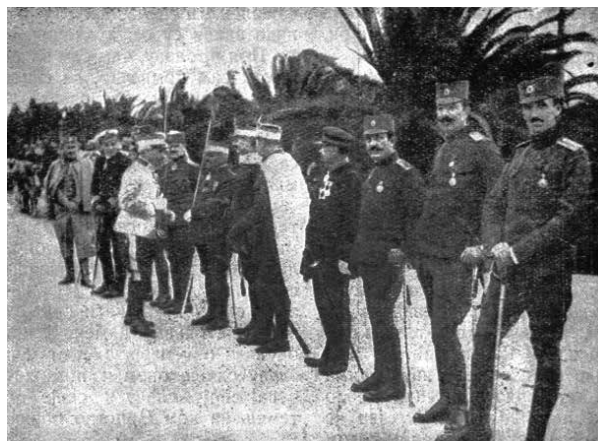
Бројни су примери његовог очинског и витешког поступања према Србима већ од првог сусрета. Често посећујући логор Лазуаз и болнице, увек се код команди, а посебно код лекарског особља, старао да сваки српски војник добије адекватну здравствену негу и све што му је потребно. Стога га је често пратио коментар: „Адмирал Гепрат и његови Срби!“

Своје поштовање према овом хуманом човеку Срби су симболично исказали и величанственом парадом коју су организовали у част његовог одласка из Бизерте.

Јединствен је случај у историји дипломатије да је шеф једне званичне делегације дочекан као што су српски ратници

Смотра српске војске – Адмирал Гебрата са пуковницима Милутиновићем и Бисоном (Бизерта, 30. септембар 1916)

Одликовање Легијом части и српским орденима на паради српских и француских официра у Бизерти

Арабљански војник у туниској војничкој униформи

25. фебруара 1931. године у Београду дочекали адмирала Гебрата - уз овације „Живела Француска!“, на својим раменима носили су га од Главне железничке станице до трга Славија где је била приређена главна свечаност. Дуж целе улице, која данас носи његово име, они су били „црвени тепих“ у адмиралову част.

Слава – Крсно име и Српска православна црква у Африци - Чак ни у далеком Тунису и Алжиру српски војници, официри и инвалиди нису заборављали своју крсну славу, налазећи у њој духовну помоћ и утеху: „Црква је била организована на овај начин. У самој команди резервних трупа у Бизерти био је по један свештеник, који је вршио званичне обреде у команди и био као званично тело, које је имало да одржава званичну везу са осталим свештеницима, који су били распоређени по разним болницама, као у Фери Виљу, Тунису, Алжиру и свештеником у логору Лазуазу, где је била подигнута и нарочита срп. црква у виду једне бараке.

Ови свештеници вршили су поједине обреде у појединим болничким капелама, а и често држали говоре - придики, те тиме у колико су могли крепили саломљену душу болесним и осталим војницима.

Осим у логору, што је била подигнута нарочита црква, подигнута је и врло лепа капела на бизертском гробљу и то од самог камена и она ће моћи много векова да сведочи: Арабљанима, Французима и другим људима, ма које народности били, а који ту дођу, да су ту некад живели Срби и многи своје кости оставили ту у жаркој Африци за љубав свога рода и своје отаџбине.“

Новинарство Срба у Африци - Одмореним и опорављеним Србима почеле су да се буде и духовне потребе, недостајале су им новине и књиге, па се у јединицама покрећу многе културне активности. Тако 28. фебруара 1916. почињу да издају дневни лист *Најрег = En Avant*²⁶ и његов додатак *Из сџарих ризница*.²⁷ Лист је до седамдесет првог броја литографисан, али од седамдесет другог броја (10. маја 1916), захваљујући тадашњем команданту, пријатељу и заштитнику листа, пуковнику Драгутину Милутиновићу (1865-1941) и великом пријатељу Срба, мецени српске књиге, резервном

[26] Дигитална збирка листа *Најрег - En Avant* доступна је на сајту Народне библиотеке Србије, у колекцији *Велики рај* (<http://velikirat.nb.rs/collections/show/179>) (преузето 12. 09. 2016).

[27] Детаљније видети: Светлана Мирчов, „Монографске и серијске публикације штампане у Бизерти (1916-1919)“, у: *Библиотека леџбеница душе* (Београд: Београдска књига, 2012), 127-147.

Тешки српски инвалиди са милосрдним сестрама Енглескињама у санаторијуму Бенегро

француском капетану и инжењеру Алберу Офору (Albert Aufort),²⁸ као „и помоћу других добрих људи“, купљена су ћирилична слова, те је лист излазио у штампаној форми пуне три године. Поред ратних информација, доносио је бројне описе, чланке, песме, критике, разне занимљивости и слично, чиме је значајно допринео на културном и просветном плану. Такође су објављивани дужи прилози и стихови захвалности посвећени адмиралу Гепрату.²⁹ Покретач листа *Најрег* био је први командант српских

[28] Капетан Албер Офор објавио је у Бизерти и две публикације - *Шта ћемо после рата?: савети српским инвалидима* (Бизерта: Штампарија и Књижара Сен-Пола, 1917) и, као коаутор, *A l' Hopital: guide de conversation Français-Serbe par Albert Aufort et Dr Veselin Tschaikanovitch: avec le concours de plusieurs médecins, chirurgiens et spécialistes = У болници: француско-српски разговори: саставили Албер Офор и Др Веселин Чајкановић још јошмоћнији неколиким лекарима* (Бизерта: Штампарија српских инвалида - 34, 1918).

[29] Овом великом човеку Гиздавић је такође посветио бројне стихове, између осталих и песму *Хвала Адмиралу Гепрату*, датирану са *Нагор, 15-6-1917. год.*, објављену 17-Х-1917. у листу *Најрег*, у Бизерти.

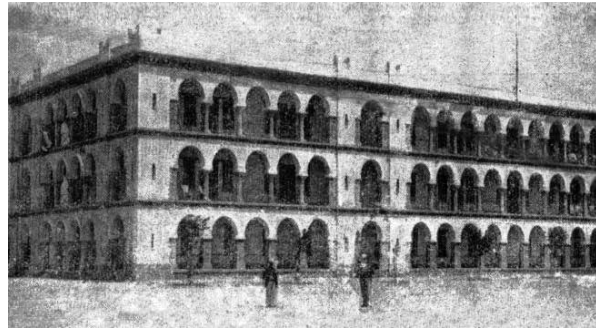
трупa у Африци, пуковник Ђорђе Ђорђевић (1863-1935), по чијој је жељи лист и добио име. Први број, који је имао „да наше војнике обавештава о текућим догађајима, са нарочитим обзиром на задатке који нам предстоје“, изашао је 28. фебруара 1916, а последњи, осам стотина седамдесет други, 16. децембра 1918. У заглављу листа штампана је информација: „Писма и рукописе упућивати непосредно уредништву које се налази у касарни Ламберт - рукописи се не враћају,“ а у поднаслову: „Извештаји Команде резервних трупа и подофицирских школа уређује Одбор.“

Уредник је био Веселин Чајкановић, а у редакционом одбору били су и Чедо Марковић и Михаило Тодоровић. Цена листа била је 5 сантима.³⁰

[30] Гиздавић је забележио и једну анегдоту о дистрибуирању листа: „Из Бизерте је у логор обично доносио лист један велики Араб, по имену Алија и кад би он дошао у логор после подне са новинама и почео да виче, са свих страна логора појурили би војници и настало би добацавање речи

Српски инвалиди на ручку у Бенегру, у Гиздавићевом присуству

Касарна Ламберт у Бизерти где је становао велики број српских инвалида

Од 21. маја 1917. уз лист је излазио и недељни литерарни додатак *Из сѝарих ризица*; укупно су објављене 24 свеске, од којих последња 25. марта 1918. године. Чајкановић је био уредник и овог додатка.

Лист је штампан у тамошњим штампаријама, највише у Штампарији Сен Пол, која се налазила у улици Алжирској (преко пута поште) у Бизерти, а потом у Штампарији српских инвалида, основаној 1. августа 1917, како би се изванредан број инвалида обучио за словослагаче, типомашинисте, књиговесце и фотогравере: „У Бизерти је 1. августа 1917. године основана Штампарија српских

од стране војника Алији и од стране Алије војницима, јер је Алија био научио нешто српски. Обично му је било да викне: 'Цркао Фрања, Живео Краљ, Петар', али су га војници више пута научили да каже по нешто безобразно и кад би он то викнуо, настајао би општи смех“ (*Српска Африкијага*, 39).

инвалида која се налазила у Ри де ла Гулет број 5 (5, Rue de la Goulette), а њен управник био је Милован Ристић. За оснивање Штампарије заслужан је био опет Албер Офор, као и Морис Вилсон, изасланик Српског потпорног фонда (Serbian Relief Fund) за северну Африку. Јула 1917, након што је набављена штампарска машина великог формата која је имала ћирилична и латинична слова,³¹ обезбеђене погодне просторије у којима су биле смештене и две радионице - за броширање и повез публикација и фотоцинкографију, Србима је било омогућено да у сопственој штампарији објављују корисне књиге и друге публикације.³²

Лист *Најрег* продаван је у Бизерти, у књижари Сен Пола (преко пута поште), у Сиди Абдалаху, у кантини (бараци) мадам Мадлен, у Болници „Карубје“ код вратара, док су за остала места и болнице тражени продавци (којима је господин Сен Пол давао 30%).

Од француских новина у логору су се највише читале *La Dépêche Tunisienne*, и *La Courier de Tunisie* које су излазиле у Тунису, као и *L'Echo de Bizerte* из Бизерте.

О штамарији - Драгоцен запис о покретању српске штампарије у Бизерти оставио је и сам Гиздавић: „Кад је мецена српске књиге - Офор купио слова за ћирилицу и почео се лист *Најрег* штампати

Заглавље литографисаног 43. броја војничког листа *Најрег* (*En Avant*) (10/23. април 1916) и штампаног броја 166 (27. август/9. септембар 1916), у Бизерти

[31] Штампарија је после рата пренета бродом у Дубровник.

[32] Мирчов, „Монографске и серијске публикације штампане у Бизерти (1916-1919)“, 131.

Српски војници у болници са милосрдним сестрама („нонама“)

Француски лекар, милосрдна сестра и неколико српских официра у болници

Недељко Гиздавић посматра бању Корбус у Тунису

Картагина, палма и Арабљанин огледају се у заливу

ћирилицом, онда није било српске штампарије него се то вршило у штампарији Сен Пол, која је припадала једној удовици и њеном сину, али доцније у почетку 1918. год. капетан Офор купи малу ручну машину и нађе локал, те се построји чисто српска штампарија и књиговезница под именом: Штампарија Српских Инвалида, у којој се прикупе инвалиди вични штампарском послу и они, који су били ради да изуче штампарски посао, те се је у истој почео развијати рад све више и више, због добротe, предусретљивости и пожртвовања овог племенитог Француза Офора, дужни су му бити захвални: инвалиди, српска књига, а и ми сви т. ј. српски народ и пожелети му сваку срећу са његовом племенитом породицом.“

У одељку *Песништво* аутор описује менталитет Срба као веома специфичан: „Србин је особита природа, јер га видите, да пева и у радости и у жалости, и у тузи и у весељу, и у срећи и у несрећи“, па је, поред занимљивих документарних записа, у ово дело уткао снажне и потресне стихове непролазне вредности и лепоте.

Радници на књизи - Захваљујући набављеној штампарској машини са ћириличним словима, у Бизерти је, поред до тада литографисаног листа *Најред*, почело издавање поетских и прозних дела.³³ Поред

Гиздавићевих радова, обједињених 1922. године у монографији *Српска Африкајага*, објављена су и поетска дела поручника Радована Мијушковића *Наг ујашеним ођишишима* и Ж. К. Павловића Жикишона *Наша мајка: алејорија у једном чину*. Од прозних дела штампана су: Веселин Чајкановић и Албер Офор, *Француско-српски речник*, *У болници: француско-српски разговори*, Тит Макције Плаут, *Аулуларија* и *Менехми* (превод са латинског језика), Тихомир Ђорђевић, *Југословенско јединство*, марински поручник Pellé Desforges, *Cinq contes populaires Serbes* (превод на француски језик), М. Б. Недић, *Косовске ноћи* (фрагменти), учитељ Милош Шкарић, *О Лици* и *Личанима* и друго.

Осим листа *Најред*, излазила је и Библиотека *Најред* у оквиру које је штампана већина наведених наслова, посебно дела Веселина Чајкановића, али су ситнији чланци и песме, како од аутора из Африке, тако и оних ван ње, углавном публиковани у самом листу *Најред*.

Значајан је био и књижевни лист *Сипаре ризнице* који је покренуо Чајкановић, на чијим су странама објављиване приче, приповетке

[33] „[...] У Бизерти је објављен мањи број књига него на Крфу и у Солуну, укупно 45. Све публикације које су званична државна издања објављене су током 1918. у Штампарији

српских инвалида и то: Закон о њојори војних инвалида и њородица њојинулих од рана умрлих и несџалих војника; Ујојшсџива за сџасаване љојника на морским бродовима израђено њо наређењу Команданџа резервних џруја и љодофицирских школа; Правила за војне болнице са изменама и дојунама; Пешаџијска ејзерџерна љравила; Правило службе: Ё гео: са изменама и дојунама; као и поменути Извешџај о раџу Шџамџарије [Веселина Чајкановића]. [...]“ (<http://www.doiserbia.nb.rs/img/doi/0352-5732/2016/0352-57321654139M.pdf>) (преузето 20. 09. 2016).

Обичан арабљански караван
на кратком одмору

Добровољци са својим командантом
на маршу у Африци

Официрски кор српских добровољаца у Африци

и песме преузимање из појединих читанки и других дела.

Школе уметности и вештине - Будући да војска окупља људе разних професија, поједини и у ратним условима настављају да се баве својим занимањем или се, чешће, оспособљавају за потпуно ново. Тако је и у Бизерти установљена школа за неписмене војнике, где је радило неколико учитеља, школа за слепе инвалиде са искусним учитељем слепих Вељком Рамадановићем, „која је лепо напредовала и изазвала симпатије код свију у Бизерти и Тунису, а нарочито адмирала Гепрата, који ју је често обилазио и потпомагао морално и материјално, а још доцније, кад су слепи инвалиди почели да свирају и дају своје концерте према њима се развила особита љубав“.

Школа коњичке музике - У овој школи, такође врло успешној, искусни музичари усавршавали су своју вештину, а млади је тек учили, али су убрзо почели да дају концерте најпре у Бизерти, затим у Тунису, па су чак кренули и на турнеје по читавој северној Африци, све до Алжира. Свуда су наилазили на изузетан пријем, изненадивши и Арапе и Французе, јер је владало

мишљење да је музика у Србији на ниском ступњу, што су српски музичари на најбољи начин оповргли.

Осим војног, постојао је и оркестар циганске музике, састављен од војника циганског порекла из Србије, који је основао и водио војник техничар Крстић, и сам изузетно музички надарен. Овај оркестар обично је свирао у логору и војничком позоришту, значајно доприневши духовном ојачавању српских војника.

Поред тога, постојале су и разне занатске радионице: коларска, ковачка, кројачка, обућарска, опанчарска и друге, у чему су се нарочито истицали инвалиди који су од својих израђевина правили изложбе.

Занимљиво је да су српски војници показали посебну умешност и у агрикултури, јер на пространој висоравни Лазуаз, испод брда Надор (огранка Кап Бланка), где је био српски логор, земља је углавном каменита и засута живим песком, те Арапи на њој нису готово ништа сејали, сматрајући да се то земљиште не може култивисати. Међутим, српски војници су га тако вешто обрадили, направивши дивне баште у којима су изванредно успевале све врсте поврћа.

Уз одобрење министра војног и команде, многи војници, а нарочито сељаци, одлазили су на приватна пољопривредна добра, где су радили за мању

Српска црква у логору Лазуаз

Слава Чачана у Африци

новчану надокнаду, изненађујући Французе својом издржљивошћу и умећем.

Такође, успешни су били и српски гимнастичари које је тренирао познати Чачанин Славољуб Фердо Секованић (1892-1975), наставник гимнастике у чачанској Гимназији и учитељ чачанског Соколског друштва „Душан Силни“, уједно организујући и утакмице са Французима.

У логору је било и доста богослова који су формирали свој хор, те су појали у цркви на литургијама, као и у позоришту и на концертима. Гласом и певањем нарочито се истицао богослов „Сава попче“.

Позориште - Живећи на тлу Африке више од три године, Срби су у самом логору Лазуаз основали и „Српско војничко логорско позориште *Африка*“. Оснивачи су били „официри и отменији војници, од којих нарочито треба поменути Гинића - чика Гину,³⁴ који је по самој професији глумац и који је остао као управник војничког позоришта“. Предлог је потекао од команданта логора, пуковника Добросава Миленковића, који је своју идеју изнео команданту трупа у

Бизерти, Драгутину Милутиновићу. Идеју су прихватили сви, а са највећим одушевљењем Димитрије Гинић, који је добио задатак да испита рушевине Картагине како би се приступило градњи позоришта у стилу амфитеатра, по узору на овај древни феничански град. На изградњи је три месеца радило хиљаду војника. Камен је ручно вађен из каменолома, а обрађивали су га клесари. Позориште је саграђено невероватном брзином, за само три месеца, а позорница за 15 дана. Уз њу су израђени и сви пратећи простори, раскошно украшени и осликани.

Према сећањима непосредних учесника, „*Хајдук Вељко* је била прва позоришна представа једног комплетног комада којим се српско глумиште у Бизерти представило публици, а по казивању Б. Швабића³⁵ одржана је на Васкрс 15. априла 1917. године у 18 часова“.³⁶ За годину и по дана одиграно је укупно 217 представа, од којих 80 премијера. Међу најгледанијим и најуспешнијим комадима (са највећим бројем реприза) били су *Девојачка клеџва*, *Бој на Косову*, *Ђидо* и *Школски надзорник*, затим, *Хајдук Вељко*, *Аршиљерија Русијана*, *Женске сузе*, *Сви клече*, *Јазавац ђред судом*, *Моравка*, *Зулејка* и други.³⁷

Када је формиран глумачки ансамбл, комплетиран богословски хор и цигански оркестар, а потом сазидана и позорница у форми непокривеног амфитеатра која је

[34] Српски глумац Димитрије Гинић (Кладово, 26. децембар 1873 - Београд, 18. јул 1934 [1939?]), пре рата био је професионални глумац путујућег позоришта, у рату резервни наредник, а после рата редитељ Београдског народног позоришта. Познат је по улози у најстаријем српском неком играном филму „Живот и дела бесмртног војводе Карађорђа“ (или, краће, „Карађорђе“) (премијерно приказаном 10. октобра 1911). Према сценарију Ђуре Манока и Милоша Цветића, ову историјску драму режирао је чувени српски глумац Илија Станојевић Чича, а продуценти су били Светозар Боторић и Ђира Манок. Филм је снимљен у Београду, а монтиран у познатом студију „Пате Фрер“ у Паризу. Сматрао се изгубљеним, све док 2003. није пронађен у аустријским филмским архивама. Реконструисан је и приказан у фебруару 2004. поводом обележавања два века Првог српског устанка.

[35] Будимир Швабић био је пре рата учитељ, а после рата новинар. Написао је роман *Повраћац* и споменицу *Старим џрајом* (1930, 1937, 2014, 2015).

[36] Лука Николић, *Србија, мајко и маћехо*, 164.

[37] Николић, *Србија, мајко и маћехо*, 169-170.

могла да прими три хиљаде војника, многи Арапи и Французи долазили су у логор да присуствују представама. Међу њима био је и адмирал Гепрат, па чак и туниски режан, Француз Алапети са својом породицом.³⁸

Транспортовање српске војске из Африке за Солунски фронт

При транспортовању српске војске за Солун обично се одржавала ревија, затим би лекари прегледом утврђивали који су војници способни за одлазак. Сви одређени за укрцавање добијали би комплетну војну опрему - одело, обућу, ранце, оружје итд. При испраћају транспорта читала се молитва за срећан пут, а потом би адмирал Гепрат улазио у лађу ради последње провере размештаја и поздрава са српским војницима. Том приликом увек би издвојио по 20-30 војника, који би му се учинили слаби, те их враћао у логор.

Док би се српска војска укрцавала и спрема за полазак, изнад мора би летели хидроавиони и дирижабли, а сумарени и торпиљери извиђали по мору, како транспорт не би био нападнут и потопљен. Међутим, и поред толике предострожности, дешавало се да храбри српски ратници са лађа нађу вечно почивалиште на морском дну.

„Писац благодари од свега срца свима претплатницима и моли их, да се заузму код својих рођака, познаника и пријатеља, да се ово историјско-патриотско дело, што више растури по нашем племенитом и витешком народу, а нарочито код омладине, како би она видела, какве жртве треба да се подносе,

[38] Режанова супруга, госпођа Алапети, издржавала је у Тунису сопствену болницу у којој је са својим кћеркама неговала српске рањенике и болесне војнике.

Такође, велике заслуге за Србе има и доктор Салијеж, „који је многе српске војнике спасао од смрти и који их је волео, чувао и неговао као своју рођену децу. Сваки српски војник, који је био код њега на лечењу, говори о Салијежу са високим поштовањем и неће га поменути, док не каже: 'Бог му дао сваку срећу' [...]“ (Српска Африкијада, 99). Српски војници су га из захвалности звали „Добри татица“.

Огромно гробље српских војника код варошице Феривил

Бизертско гробље српских војника, са капелом коју су подигли Срби

Капела на српском војничком гробљу у Алжиру

док се ствара и очува златна слобода и како треба љубити свој род и поштовати своју прошлост, јер *ко не њошћује своју њрошлост, није достојан будућностѝ*.³⁹

Сељак мали Краљ – из живоѝа сеоскоѝ сирочетѝа

(Наѝрада Срѝске академије наука)

Друго награђено Гиздавићево дело је *Сељак мали Краљ: из живоѝа сеоскоѝ сирочетѝа*, објављено у Београду 1926. године, а

[39] Видети: <http://www.blic.rs/vesti/reportaza/vecna-straza-kraj-bizerte/92f7wp5> (преузето 26. 09. 2016).

штампано у Штампарии „Ђ. Јакшић“ (Дворска 17). Базирајући радњу ове невелике књиге на сопственој аутобиографији, аутор описује живот сиромашног дечака Милорада Мирковића, сина сеоског бирова,⁴⁰ кога је отац „дао у основну школу, али се је мало бринуо о њему“. После мајчине смрти, уз неодговорног оца који касније напушта село, Милорад се са муком пробија кроз живот. Ипак, жеђ за знањем и добар успех у школи, као и висока морална начела од којих није одступао ни у најтежим тренуцима, омогућили су му да одслужи војни рок, срећно се ожени и постане имућан, стекавши велики углед међу сељанима. Они су га толико заволели, да га више и нису звали по имену, него Мали краљ, „сма-трајући за част и срећу, да имају његово познанство и пријатељство“.

Овим невеликим, али занимљивим делом, Гиздавић поручује читаоцу: „Живот је борба, а паметан рад победа. Драги сељаче и читаоче, у овом свету имају две силе, које истим руководе и које се узајамно помажу и одмажу, те према томе сазнати о њима значи подешавати своју срећу и несрећу, а те су силе: видљиви свет и разум. Под видљивим светом подразумева се: земља, сунце, месец, звезде и све што је телесно, а под разумом дух човечији.

[40] *Биров* (архаизам мађарског порекла) - општински позивар, викач, пандур; општински старешина, кмет.

Земља даје сва богатства човеку за живот потребна уз припомоћ сунца, које даје светлост и топлоту а разум нас уводи у видљиви свет и казује нам, како ћемо га боље и лакше искористити за наш живот.

Наш је разум одбљесак општег разума, који се може назвати Божанство. С тога смо дужни стално да га усавршавамо и да тежимо општем разуму - свезнању - Божанству, јер и само нам искуство показује, да онај, који више зна т. ј., који је разумнији, он више и вреди, лакше живи и лакше долази до богатства т. ј. онога, што му омогућава пријатан живот. Божанство све зна. [...]

Разуман рад ствара срећу и богатство човеку, као што ће се видети из овог дела: Сељак мали Краљ. С тога просвећуј разум, буди вредан и поштен, па ти ничија помоћ неће требати, него ћеш бити и велики и мали Краљ“ (из *Предговора*).

Књига *Сељак мали Краљ* овенчана је наградом Српске академије наука.

С обзиром на разноврсност тема, актуелних и данас, те врло значајних за српску националну библиографију, Гиздавићева књижевна дела свакако завређују темељно истраживање, анализу и критичку оцену.

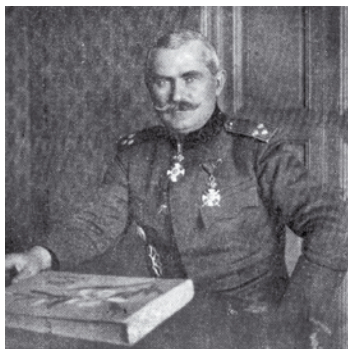
Опело Милораду Јовичићу, војнику из Чачка у Африци

Парастос Чачанину Сретену Гавровићу на бизертском гробљу

Сретен Гавровић (1895-1917), чиновник железничке дирекције из Чачка, преминуо у Сиди Абдалаху (Феривил, Тунис)

Пуковник Драгутин Милуђиновић (1865-1941), командант српских резервних трупа у Африци

Резервни француски капетан и инжењер Албер Офор, мецена српске књиге

Познати чачански гимнастичар Славољуб Фердо Секованић (1892-1975)

Штампарија српских инвалида у Бизерти

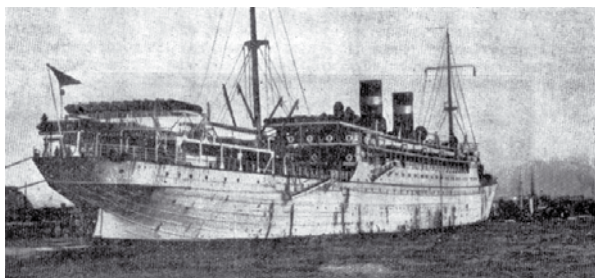
Слепи инвалиди са својим учитељем Вељком Рамадановићем у првом српском заводу за следе, основаном 1917. у Бизерти

Опанчарница – израда сандала са ситним преплетом

Испред хотела „Гранд“ – српске трупе спремне за укрцавање ка Солуну

Путничка лађа која за време рата превози војску

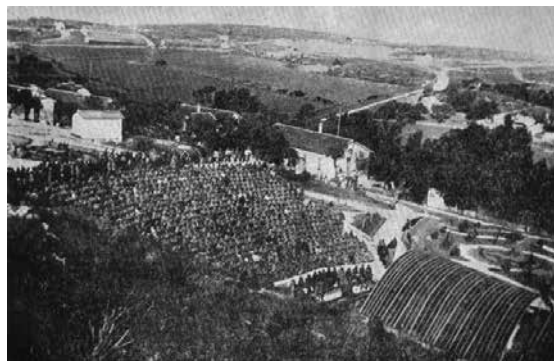
Глумачка екипа са професионалним српским глумцем Димитријем Гинићем – чика Гином (1873-1934 [1939?])

Са представе „Ђидо“ у позоришном амфитеатру

Војници-глумци дају представу у болници у Кап Матифу (место близу града Алжира)

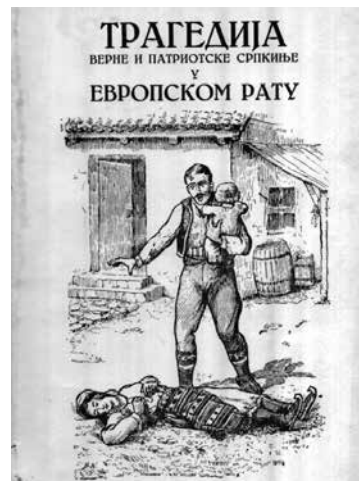
Амфитеатар српског војничког логорског позоришта „Африка“ у Лазуазу, са већим делом логора и три хиљаде гледалаца – војника и цивила (Петровдан 1918)

Недељко Гиздавић, *Сељак, мали Краљ: из живота сеоској сирочетџа* (Београд, 1926)

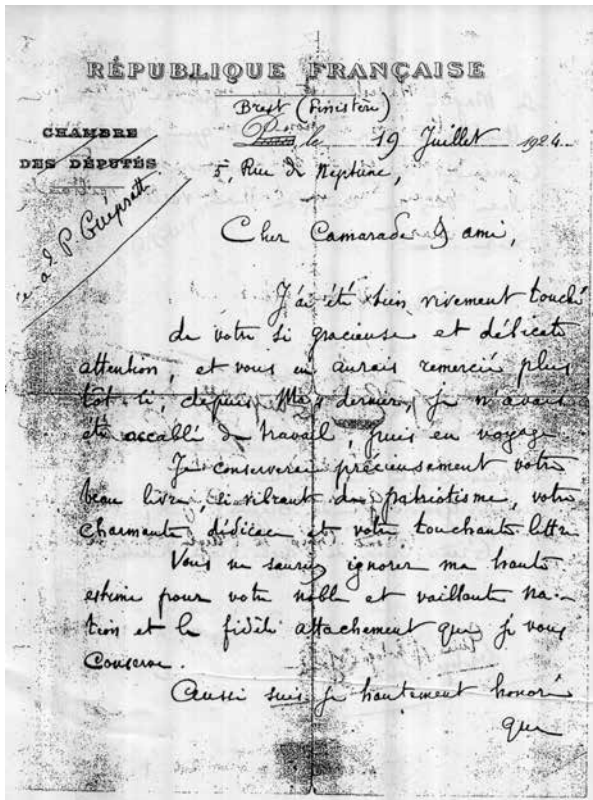
Недељко Гиздавић, *Пеј горостаса* (Београд, 1932)

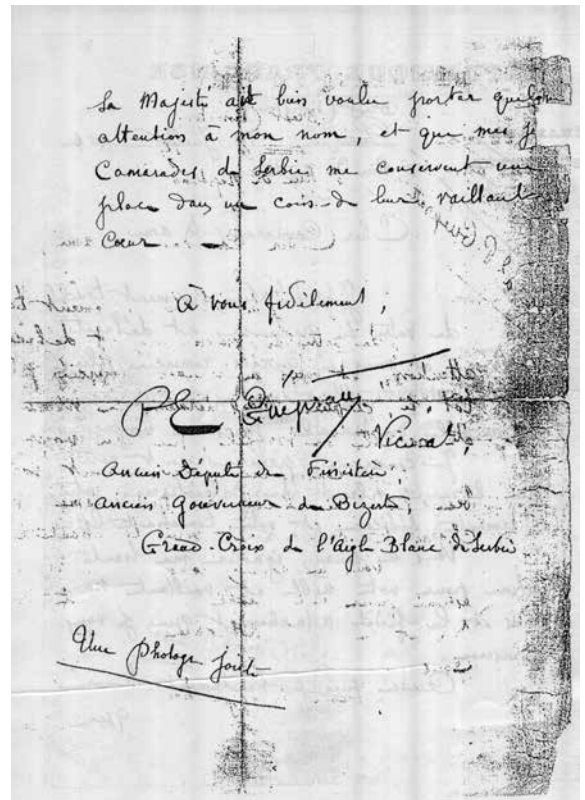
Недељко Гиздавић, *Трагедија верне и патриотске српкиње у европском рају* (Београд, 1932)

Гепратово писмо Гиздавићу, коверта, 1924.
(копија)

Гепратово писмо Гиздавићу, аверс, 1924.
(копија)

Гепратово писмо Гиздавићу, реверс, 1924.
(копија)

ПИСМО АДМИРАЛА ГЕПРАТА НЕДЕЉКУ ГИЗДАВИЋУ
(19. јул 1924)

Текст на коверти:

[Нечитко] E. Guépratte
Pli [?] Recommandé
Monsieur Nédeljko Guisdavich
Professeur du Gymnase,
à Chachak
Serbie
[Руком исписана напомена] адресат је у Трстеник
[sic!]

[Нечитко] Е. Гепрат
[Нечитко] Препоручено
Господин Недељко Гиздавић
Професор Гимназије,
у Чачку
Србија
[Руком исписана напомена] адресат је у Трстеник
[овако!]

Текст писма:

[Одштампано заглавље]

RÉPUBLIQUE FRANÇAISE

**CHAMBRE
DES DÉPUTÉS**

Brest (Finistère)
le 19 Juillet 1924.
5, Rue du Neptune,

Cher Camarade & ami,

J'ai été bien vivement touché de votre si gracieuse et délicate attention, et vous en aurais remercié plus tôt li, depuis Mai dernier, je n'avais été accablé de travail, puis en voyage.

Je conserverai précieusement votre beau livre, si vibrant de patriotisme, votre charmante dédicace et votre touchante lettre.

Vous ne sauriez ignorer ma haute estime pour votre noble et vaillante nation et la fidèle attachement qui je vous concerne.

Aussi suis je hautement honoré que [... наставак на другој страни][... наставак са прве стране] sa Majesté aite buis voulu porter [?] attention à mon nom, et qui mes je [?] Camarades de Serbie me conservent une place dans un coris du leur vaillante Cœur...

à vous fidèlement,

PE Guépratte
Vien-a1,

ancien député du Finistère,
ancien gouvernement du Bizerte,
Grand-Croix de l'Aigle Blanc de Serbie

Une photogr. jointe

ФРАНЦУСКА РЕПУБЛИКА

**КОМОРА
ПОСЛАНИКА**

Брест (Финистер)
19. јул 1924.
Улица Нептун, број 5,

Драги друже и пријатељу,

Веома сам дирнут вашом толико љубазном и деликатном пажњом, и захвалио бих вам и раније, да од прошлог месеца маја нисам био затрпан послом, потом и на путовању.

Са посебном пажњом чуваћу вашу лепу књигу, која одише патриотизмом, вашу шармантну посвету и ваше дирљиво писмо.

Свакако знате колико много поштујем ваш племенит и храбар народ коме сам искрено привржен.

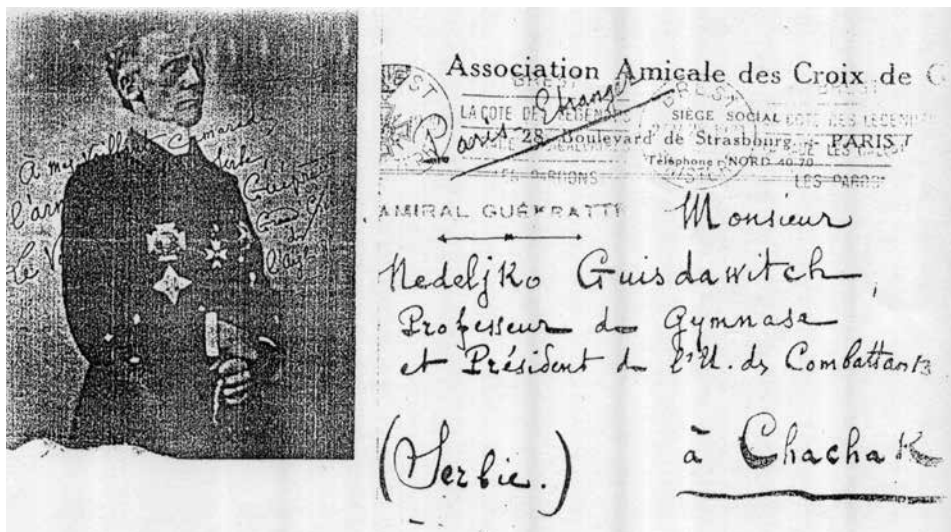
Такође сам веома почаствован што је [...наставак на другој страни] [...наставак са прве стране] Његово Величанство било вољно [?] да обрати пажњу на моје име и да моји [?] Другови из Србије сачувају за мене место у једном кутку њиховог храброг Срца...

Вама одан,

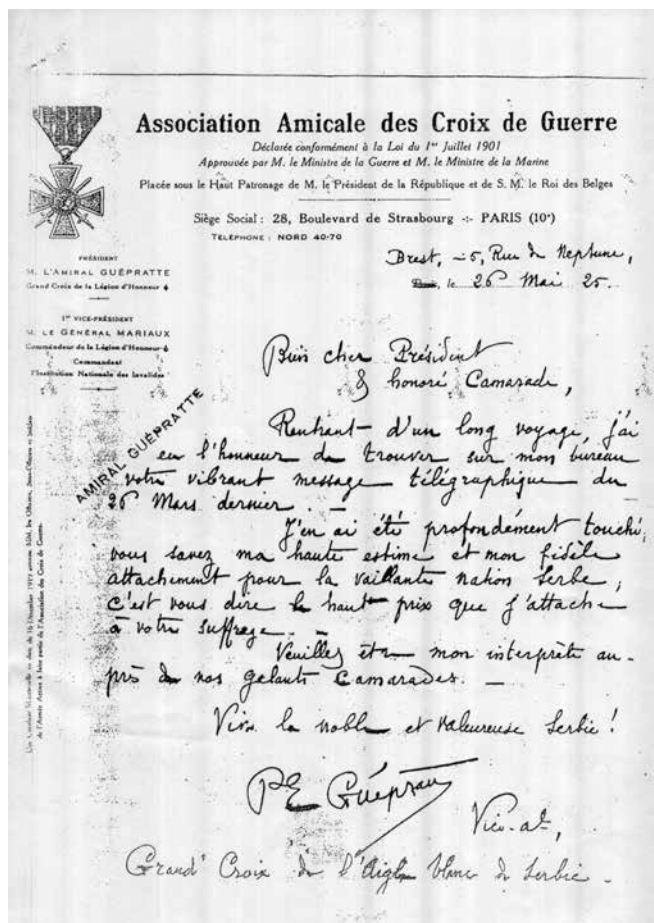
ПЕ Гепрат
Vien-a1, [?]

Бивши посланик Финистера,
Бивша влада Бизерте,
Велики Крст Белог Орла Србије

Једна приложена фотографија

Гепратово писмо Гиздавићу, коверта, 1925.
(копија)

Гепратово писмо Гиздавићу, 1925.
(копија)

ПИСМО АДМИРАЛА ГЕПРАТА НЕДЕЉКУ ГИЗДАВИЋУ
(26. мај 1925)

Текст на коверти:

Paris – Etranger

Monsieur
Nedeljko Guisdawitch,
Professeur du Gymnase
et Président du l'U. des Combattants
à Chachak
(Serbie.)

Париз - Иностранство

Господин
Недељко Гиздавић,
Професор Гимназије
и Председник Удружења ратника
у Чачку
(Србија)

Текст писма:

[Одштампано заглавље]

Association Amicale des Croix de Guerre

*Déclarée conformément à la Loi du 1er Juillet 1901
Approuvée par M. le Ministre de la Guerre et M. le Ministre
de la Marine*

Placée sous le Haut Patronage de M. le Président de
la République et de S. M. le Roi des Belges

Siège Social: 28, Boulevard de Strasbourg - PARIS (10e)

TÈLÈPHONE: NORD 40-70

Brest, - 5, Rue de Neptune,
le 26 Mai 25.

Bien cher Président
& honoré Camarade,

[Укосо печат: AMIRAL GUÉPRATTE]

Reentrant d'un long voyage, j'ai en l'honneur de
trouver sur mon bureau votre vibrant message télé-
graphique du 26 Mars dernier.

J'en ai été profondément touché, vous savez ma
haute estime et mon fidèle attachement pour la vail-
lante nation Serbe, c'est vous dire la haute prix que
j'attache a votre suffrage.

Veuillez être mon interprète au puis de nos
galanti camarades.

Vive la noble et valeureuse Serbie!

PE Guépratte

Vien-a),

Grand Croix de l'Aigle Blanc de Serbie

Пријатељско Удружење носилаца Ратног крста

*Пројашено у складу са Законом од 1. јула 1901.
Одобрено од сйране Министра ратна и Министра
морнарице*

Сстављено под високу заштиту Председника
Републике и Њ. В. Краља Белгијанаца

Седиште: Стразбуршки булевар, број 28 - Париз
(10. округ)

Телефон: NORD 40-70

Брест, Улица Нептун, број 5
26. мај 25.

Врло драги Председниче
и почаствовани Друже,

[Укосо печат: АДМИРАЛ ГЕПРАТ]

Вративши се са дугог путовања, био сам поча-
ствован када сам на свом писаћем столу нашао вашу
живописну телеграфисану поруку од 26. марта.

Био сам веома дирнут, ви знате моје високо
уважавање и моју искрену приврженост храбром
српском народу, односно високој цени ваше патње.

Најзад, пренесите моје поздраве нашим галант-
ним друговима.

Живела племенита и храбра Србија!

ПЕ Гепрат

Vien-a1 [?],

Велики крст Белог Орла Србије

1. *Важноста васпитања и обрада његовој домаћеј, заводској и школској облика*. Алексинац: [Н. Гиздавић], 1910.
Подаци узети са корица. - Библиографија: стр. [65]-[68]. - Посвета аутора: НБКГ: ЛЈМ 984. - Цена 1 дин.
2. *Пеј њоросјаса или Резултат њ природе удружене са културом*. Београд: [аутор], 1912.
[Садржај]: Стогодишњак. Некад и сад. Учитељев долазак. Велика Госпођа. Прва поука. Друга поука. Трећа поука. Четврта поука. Пета поука. Шеста поука. Седма поука. Осма поука. Девета поука. - Цена 1.20 дин.
3. *Дани њрејнућа: њајриојске њесме*. Бизерта: Штампарија „Сен-Пола“, 1916. [Садржај]: Дивно место ; Дочек ; Бизерти ; De profundis.
4. *Дивно место: њајриојски сјев*. Бизерта: Штампарија „Сен-Пола“, 1916.
5. *In Hoc Signo Vinces¹ = Пајриојски изливи*. Бизерта: Штампарија и књижара Сен-Пола, 1916.
[Поема].
6. *Символ њобеде*. Бизерта: Штампарија „Сен-Пола“, 1916.
3 књжице за војнике. - [Садржај]: Српски војник своје Краљу. - Песма.
7. *Quo vadis Kaiser? или Траједија евројској раја*. Бизерта: Штампарија Сен-Пола, 1917.
Иницијали аутора разрешени према интерном каталогу Библиотеке Матице српске. - „Посвећено најстаријем српском војнику пуковнику Сави Петковићу као и осталим нашим и савезничким палим и умрлим борцима на бранику отаџбине и цивилизације“ --> корице.
8. *Прејороћај Србије: драма у 5 чинова: њосвећено добровољцима Јујославије*. Бизерта: Штампарија и књижара Сен-Пола, 1918.
Подаци са корица. - Цена 0.50 фр.
9. *Гејрај срјском народу*. [Београд: Н. Гиздавић, [1919?]
Кор. насл. [подаци са корица]. - [Садржај]: Гејрат српском народу. Хвала Адмиралу Гејрату [песма]. Бизерти [песма]. - [Песме датиране 1917. године].
10. *Из срјске Африкијаде. I свеска*. [Чачак: Н. Гиздавић], 1921.
[Садржај]: Срби Америци и Вилзону! Добродошлица српским добровољцима у Африци! Српска избеглица у Африци. - Подаци са корица. - Песме.
11. *Из ѡрејороћаја Србије: Африкијада. Свеска 2*. [Б. м.: б. и.], 1922.
Кор. насл. - [Садржај]: Из препороћаја Србије : „Африкијада“ : свеска 2. - Рекламе: стр. 35-[42]. - Подаци са корица.
12. *Срјска Африкијада: [наши у Африци]*. Београд: [Н. Гиздавић], 1922.
[Поднаслов на корицама]: Наши у Африци. - Предговор: стр. [3]-5. - [Садржај]: [Проза]. Његово Величанство Краљ Петар I. Престолонаследник Александар Карађорђевић I. Николај II. Руски цар. Никола Пашић и Љуба Давидовић. Долазак српске војске у Африку. Анатема. Плакање. Бараке. Подофицирска школа. Избеглице. Милорад Драшковић. Инвалиди. Долазак Добровољаца. Команда. Ревиви. Слава-Крсно име. Црква и њене функције. Литература. Новинарство Срба у Африци. Песништво. - [Поезија]. Срби преко Црне Горе и Албаније. Дани прегнућа. Дочек. Бизерти. De Profundis. Символ победе. In hoc signo vinces. Quo vadis Kaiser? или Трагедија европског рата. Српско сироче у Африци. Војник од костију и Србија. Гејрат Србијама. Подофицирској Школи. Првом Српском Бадњаку у Африци! Срби Америци и Вилзону. Добродошлица српским добровољцима у Африци. Српска избеглица у Африци. Препороћај Србије : драма у 5 чинова. Које Вечна Слава? Хвала Адмиралу Гејрату. Јучерашња свечаност : неј сретно!. Србији и њеним херојима!. - [Проза]: Радници на књизи. Критика: оцене и прикази: Одговор, О штампарии. Школе: Уметности и вештине: Школа коњичке музике. Позориште. Логор Лауаз у Африци. Транспортовање српске војске из Африке за слоунски фронт. Картагина. [Чланци из листа *Најрег - En Avant*]: Даље из новинарства. Христос васкресе. Једно пророчанство : Ко господари морем. Адмирал Гејрат. Живео Адмирал!. Адмирал гејрат. Хроника. На Балкану. Руминија у рату. У Грчкој. Из прошлих дана. Са разних страна. Места где су Срби највише живели и највише их било. Гости у српском логору Лауазу. Каравани. Разно. Шала : У туђини најмилије је своје. : епизода у арабљанском крају варошице Бизерте. Искрен уздицај једног пуковника [песма]. О Болницама. Српско афричке непријатности. Могила. Топљење Лађа. Гробља. Општај са Српским костима у Африци [песма]. - [Из садржаја су изостављене шале и краће вести]. - Рекламе: стр. 140-144.
13. *Селјак мали Краљ: из живојша сеоској сирочетја*. Београд: [Н. Гиздавић], 1926.
На унутр. стр. задње корице слика аутора са

[1] У овом знаку ћеће њобегиии.

списком раније издатих дела.

14. *Пет горостаса или Резултат природе удружене са културом*. Београд: [аутор], 1932. Кор. ств. насл.: Пет горостаса. - Ауторова слика. - Илустрације Хуга Грбића, српског добровољца у Африци. - [Садржај]: Стогодишњак. Некад и сад; Учитељев долазак; Велика Госпођа; Поука. I; II; III; IV; V; VI; VII; VIII; IX. - Цена 12 дин.
15. *Трагедија Српкиње у европском рају [Плакај]: дајо је у штампу ново дело*. Београд: [б. и.], [б. г.].
16. *Трагедија верне и иаширојске Српкиње у Европском рају*. Београд: [аутор], 1932. Цена 25 дин.

Монографије

17. Бојић, Душица. *Српске изабелице у Првом светском рају: (1914-1921)*. Београд: Завод за уџбенике, 2007. Гиздавић, Недељко: стр. XIII, 401, 404, 411, 417, 418.
18. Мирчов, Светлана. *Библиотека леџбеница душе*. Београд: Београдска књига, 2012. Недељко Гиздавић: стр. 134, 136, 137.
19. Николић, Лука. *Србија, мајко и маћехо*. Чајетина: Библиотека „Љубиша Р. Ђенић“, 2010.
20. Пејчић, Предраг. *Српска војска у Бизерџи: (1916-1918)*. Београд: Завод за уџбенике, 2008. Недељко Гиздавић: стр. 162.
21. Стојковић, Андрија Б. К. и Бранко В. Ковачевић. *Чачанска гимназија: 1837-1987*. Чачак: Чачански глас, 1987. Недељко Гиздавић: стр. 116, 123, 124, 125, 129, 179, 195, 196, 200, 705.

Референсна лиџераџура

(библиографије, лексикони, речници)

22. Игњатовић, Миодраг, Миливоје Трнавац [... и др.], прир. *Лексикон писаца просветних радника*. [Књ. 1]. Београд: Партенон, 2001. Гиздавић, Недељко П.: стр. 61-62.
23. Орбовић, Марија. *Чачанско штампарство и издаваштво: библиографија: 1833-1941*. Чачак: Градска библиотека, 1998. Гиздавић, Недељко: стр. 42, 115, 119.
24. *Српска библиографија: књије: 1868-1944*. Београд: Народна библиотека Србије, 1989. Књ. 4: Fr-Ilіć, J. - 1990. - XVI, 543 стр. - Gizdavić, Nedeljko: str. 103-104 (bibliografske jedinice 16234-16248).
25. *Српски биографски речник*. [Књ.] 2 В - Г. Нови Сад: Матица српска, 2006. Гиздавић, Виктор: 684-685. - Гиздавић, Недељко П.: стр. 685.
26. Трнавац, Недељко. *Лексикон историје његајојје српској народа: њериод до 1945. јодине: њојмови, дојађаји, усјанове, личностји: извори и лиџераџура*. Београд: Завод за уџбенике, 2012. Гиздавић, Недељко: стр. 90.

Периодика

27. *Брајсјво: лисј за вјерско и народно њросвеђивање* год. 11, бр. 2-3 (1935): 43-44.
28. *Духовна сјража: орјан удружења свешјенсјва монашкој рега* год. 3, бр. 7-8 (1910): 207.

NEDELJKO P. GIZDAVIĆ, PROFESSOR AND WRITER

All along the Mediterranean coast of North Africa – in Tunisia, Algeria and Morocco (countries of the Arabic Maghreb region), there are 24 large Serbian cemeteries from the First World War, the biggest of which are located in Tunisia (in Bizerte and Menzel Bourguiba). The Serbian sufferings, but also the courage of Serbian soldiers, were described by a close witness, Nedeljko P. Gizdavić (1871-1949), today almost forgotten professor of the Gymnasium of Čačak and writer, an active participant of the Great War who left to the Serbian people a heritage consisting of a literary opus which is rather small but has a huge documentary and historic value. The work that attracts a special attention is his best known book, *Srpska Afrikijada* (Belgrade, 1922), which was awarded by the king Alexander Karađorđević I. It is an authentic testimony on the passage of the Serbian army through Albania and their life in Bizerte in 1915-1918. The paper describes the difficult life path of this interesting man, as well as the three years he spent in Bizerte where Serbian soldiers successfully adapted and organized their everyday activities, among which a rich cultural life. A special place in *Srpska Afrikijada*, this heroic epopee on which this paper is mostly based, belongs to the French

admiral Emile Paul Amable Guepratte (1856–1939) who saved thousands of Serbian soldiers from diseases and death and who has therefore been remembered among the Serbs as “Serbian mother”. There is a short summary of Gizdavić’s book *Peasant, the little king* (Belgrade, 1926), awarded by the prize of the Serbian Academy of Science. Taking into account the variety of the subjects which are still actual today and extremely valuable for the Serbian national bibliography, Gizdavić’s literary and historical works certainly deserve a thorough research, analysis and critical review. A part of the paper is dedicated to another renowned member of the Gizdavić family, Nedeljko’s brother, archimandrite Victor (Vlajko) (1874-1952), who finished the Belgrade Religious School and became a monk in the monastery of Studenica. He was a well-known and honourable hegumen of the monasteries of Vujan, Ljubostinja, Sretenje kablarsko, Žiča and Studenica. The literature which has been used for this paper represents in fact an addition to the personal bibliography of Nedeljko Gizdavić. This paper is only a part of the project dedicated to the Gizdavić family which started in 2015 and which is published to commemorate the centenary of the end of the Great War (1918-2018).

Marijana MATOVIĆ, MA

NEDELJKO P. GIZDAVIC, PROFESSEUR ET ÉCRIVAIN

Le long de toute la côte méditerranéenne de l’Afrique du nord – à Tunis, en Algérie et au Maroc (pays du Maghreb arabe), se trouvent 24 grands cimetières serbes de la Première Guerre mondiale, dont les plus grands sont à Tunis (à Bizerte et à Menzel Bourghiba). À propos du Golgotha serbe, mais aussi de l’héroïsme des guerriers serbes écrivit le témoin direct Nedeljko P. Gizdavic (1871-1949), professeur du lycée de Cacak et écrivain presque oublié aujourd’hui, participant de la Grande guerre qui laissa en héritage au peuple serbe un opus littéraire pas très grand, mais d’une importance documentaire et historique exceptionnelle. Une attention particulière attire son ouvrage le plus célèbre, *L’Afriquiade serbe* (Belgrade, 1922) qui fut récompensé par le roi Alexandre Premier Karadjordjevic, un témoignage authentique sur le passage de l’armée serbe à travers l’Albanie et sur sa vie à Bizerte durant les années 1915-1918. Ce travail montre le chemin de vie épique de cet homme intéressant, tout comme trois années de vie à Bizerte, où les soldats serbes s’adaptèrent avec succès et organisèrent des activités quotidiennes, entre autre également une vie culturelle riche. Une place particulière dans *L’Afriquiade serbe*, épopée héroïque sur laquelle cette étude est essentiellement basée, appar

tient à l’amiral français Émile Paul Amable Guépratte (1856-1939), qui sauva de la maladie et de la mort des milliers de soldats serbes, aussi resta-t-il gravé dans la mémoire des Serbes comme „Mère serbe“. Le livre de Gizdavic *Le paysan, un petit roi* (Belgrade, 1926) est présenté sommairement, couronné d’une récompense par l’Académie serbe des sciences. En prenant compte de la variété des thèmes actuels également de nos jours, d’une valeur exceptionnelle pour la bibliographie nationale serbe, les ouvrages littéraires et historiques de Gizdavic méritent certainement une recherche fondamentale, une analyse et une évaluation critique. Une partie du travail est consacrée encore une fois à un membre illustre de la famille Gizdavic, au frère de Nedeljko, l’Archimandrite Viktor, (Vlajko) (1874-1952), diplômé de la Théologie de Belgrade, qui devint moine dans le monastère Studenica. Il fut un prêtre réputé et estimé des monastères Vujan, Ljubostinja, Sretenje du Kablar, Zica et Studenica. La littérature utilisée est en fait une contribution pour la bibliographie personnelle de Nedeljko Gizdavic. Cette étude est seulement une partie du projet consacré à la famille Gizdavic qui fut commencé en 2015 et publié à l’occasion du Centenaire de la fin de la Grande Guerre (1918-2018).

Marijana MATOVIC, MR